UIT EN OVER DE MINAHASA.¹⁾

III. DE KATHOLIEKE KERK EN HARE MISSIE IN DE MINAHASA.

DOOR

A. J. VAN AERNSBERGEN S. J.

Pastoor te Bandoeng.

I

De Portugeesch-Spaansche Missie.

De Katholieke Missie in de Minahasa dateert van het midden der 16^e eeuw.

Volgens de overlevering zou «de groote apostel, de edele wakkere»²⁾ Franciscus Xaverius, de eerste missionaris van de Minahasa geweest zijn en te Kema en (of) te Manado gepredikt hebben. Sommige nieuwere geschiedschrijvers³⁾ achten dit aan geen gegronnen twijfel onderhevig. Het moet dan gebeurd zijn op Xaverius' terugreis van Tèrnate over Ambon naar Malakka, April—Juni 1547.

De oudere geschiedschrijvers⁴⁾ nemen als zeker aan, dat Xaverius op Mindanao heeft gepredikt, en op reis van Tèrnate en Morotai daarheen en terug ook de Sangihe- en Talaud eilanden⁵⁾

¹⁾ Zie deze Bijdragen dl. 80 blz. 364 vlg. en 451 vlg.

²⁾ P. A. Tiele. *De Europeeërs in den Maleischen Archipel*. passim.

³⁾ Zie b. v. P. A. van der Lith. *Ned. Oost-Indië*. afl. 16 bl. 425. — *Encycloped. v. Ned.-Indië* I 517 n. 1 (oude uitg.).

⁴⁾ Vgl. P. Colin Labor Evangelica, ministerios apostolicos de los obreros de la Compania de Jesus... en los Islas Filipinas, 1663. Opnieuw uitgegeven door P. Pablo Pastells S. J. III dl. Barcelona 1900. I bl. 110 en 253—258. — P. Colin heeft voor zijn werk een handschrift benut van P. Petr. Chirino, die van 1595—1635 op de Philippijnen verbleef. P. Pastells voegde er een schat van documenten bij uit het Generaal Archief der Indiën te Sevilla enz., waarvan wij ruim gebruik hebben gemaakt. — Wij citeeren het werk met de aanduiding C.—P.

⁵⁾ In een verslag, geschreven te Dávao (Mindanao) 2 Maart 1893, bericht de koopman D. Sebastián Matute, die meerdere reizen maakte naar Sangihe

ERRATA.

In het opstel «De Katholieke Kerk en hare Missie in de Minahasa» blz. 8 vgg., gelieve men de volgende drukfouten te verbeteren.

Op bladz.	9	eerste regel der (noot)	<i>staat:</i> Kaboruan,	<i>lees:</i> Kabaroean.
" "	11	6 ^e regel van boven	" Saoe,	" Siaoe.
" "	11	4 ^e " " beneden (noot)	" Babotehoe's	" Babontehoe's.
" "	12	6 ^e " " " "	" Batetjina	" Batoetjina.
" "	12	5 ^e " " " "	" Batatojiners	" Batatjiners.
" "	15	8 ^e " " " (tekst)	" Portugeesche	" Spaansche.
" "	25	16 ^e " " " (noot)	" Solans	" Solana.
" "	25	12 ^e " " " "	" sinds 1662	" einde 1662.
" "	33	5 ^e " " boven (tekst)	" 200 kinderen	" 100 kinderen.
" "	33	6 ^e " " beneden " "	" kerk, of	" kerk- of.
" "	34	6 ^e " " " " "	" ongerechtigheden	" ongeregelheden.
" "	35	2 ^e " " " (noot)	" worden	" werden.
" "	42	19 ^e " " " " "	" moet	" moest.
" "	46	13 ^e " " boven (tekst)	" 25 leerlingen	" 50 leerlingen.
" "	46	21 ^e " " " " "	" 1908	" 1909.
In Bijlage III	2 ^e	" " " " "	" Jan. 1905	" Febr. 1905.

en Manado heeft bezocht, Sept.—Nov. 1546. Xaverius' brieven geven daaromtrent geen uitsluitel.

Indien Xaverius zelf daar niet zou hebben gepredikt, dan heeft de bestaande traditie haar oorsprong gevonden in de faam van zijn arbeid op de nabije Moluksche eilanden en het vereenvoudigingswerk der legende; die na Xaverius' dood aan hem persoonlijk toeschreef, wat de vrucht was van zijn pionierswerk te zamen met den arbeid zijner leerlingen en opvolgers, wier namen in vergetelheid geraakten; en niet het minst in het gebruik van Xaverius' Catechismus, waaruit de bewoners dier streken later den katholieken godsdienst hebben geleerd.¹⁾

Wat er zij van Xaverius' prediking, dat zijn ijver en zorg zich tot de Minahasa uitstrekten is ontwijfelbaar. In 1549 verlangde hij dat de Missionarissen in de Molukken hem zouden schrijven, welke verwachtingen zij koesterden omtrent Makassar, Tolitoli en de rest van Selébès.²⁾ Toen was hem dus iets bekend van eene beweging naar het Christendom op Noord Selébès, al dan niet door hem zelf verwekt.

In 1552 schrijft P. Joan de Beira van Halmahéra: «Wij ont-

en Talaud: „Op Kaboruan, zegt men, is een stoel van marmer met inscripties, vereerd door het gebruik van S. Franciscus Javier; deze zetel berust in het huis van Datto en wordt alleen vertoond bij feesten, bezoeken of om eenig ander motief” — C.-P. I bl. 257.

Ongeveer vijf jaren geleden deelde mij de heer G., die eenigen tijd op de Talaud-eilanden in funotie was, het volgende mede: „Bij een tournee op het eiland Kabaroëan vernam ik, dat bij den kampong Damao een klooster heeft gestaan van Spaansche Paters. Vroeger zijn daar opgravingen gedaan door den toenmaligen posthouder Leidelmeijer, omdat er volgens overlevering vele kostbaarheden begraven zijn, o. a. een ivooren of gouden stoel.... Naar ik vernam zou de bevolking van Damao een verkeerde plaats aangewezen hebben, zoodat weinig of niets gevonden is”.

Het zou wel interessant zijn eens te weten, wat hiervan is.

¹⁾ Te Malakka had Xaverius de voornaamste geloofswaarheden en gebeden al in het Maleisch vertaald of doen vertalen. Gedurende zijn tweede verblijf op Ternate, Jan.—Apr. 1547, heeft hij vervolgens een uitgebreide verklaring van het Symbolum der Apostelen in 't Maleisch geredigeerd. Deze Catechismus werd eerst in afschriften op de omliggende eilanden verspreid; toen hij in 1556—57 te Goa was gedrukt, werd hij de gebruikelijke hand-leiding bij het godsdienstonderricht in de Molukken. Waar geen priester aanwezig was, werd de catechismus voorgelezen en door de bekwaamsten der gemeente toegelicht; zie: *Monumenta Historica Societatis Jesu, a Patribus Soc. eiusdem edita.* — *Monumenta Xaveriana.* Madrid 1899—1900. I bl. VI en 106; den tekst van den catechismus op bl. 831—844.

²⁾ *Monumenta Xaveriana* I bl. 516—517.

vangen zonder ophouden gezantschappen: men wil het geloof van Christus omhelzen... Er zijn er, die een verwijderde streek bewonen, verdeeld in vier rijken die dezelfde taal spreken: goed klimaat, vruchtbare gronden, geen muzelmannen.»¹⁾ Waarschijnlijk zien wij hier voor 't eerst de vier Minahasasche stammen vermeld.

Maar het moest nog vijftien jaren duren, eer de eigenlijke missieering in de Minahasa zou beginnen. Uit brieven van P. Diogo (Jacobus) Magelhaens, gedateerd Manado 28 Juli 1563, en van P. Pero Mascarenhas, gedateerd Tèrnate 13 November 1564²⁾, blijkt dat dit heeft plaats gehad in 1563; en niet in 1568, gelijk Valentijn verkeerdelijk opgeeft, en na hem vele anderen.³⁾

In 1563 dan zond sultan Hairoen van Tèrnate zijn zoon Baäb (Baboellah Datoe Sah, later als radja van Tèrnate de groote bestrijder der Westerlingen en vervolger der Christenen) met eenige caracora's uit, om de noordkust van Selébès aan zijn gezag te onderwerpen. De katholieke missionarissen op Tèrnate begrepen, dat daarmede de uitbreiding van den Islam zou gepaard gaan; en als de Portugeesche bevelhebber Henrique de Sa een schip op kruistocht naar dezelfde kusten wilde zenden, vroegen en verkregen zij van hem, dat P. DIOGO MAGELHAENS mocht medegaan; temeer daar de bewoners van N. Selébès kort te voren door een afgevaardigde weer den wensch hadden te kennen gegeven om onderwezen te worden in de Christelijke leer.⁴⁾

¹⁾ Epistolae Indicae; Leuven 1556. bl. 173—174.

²⁾ Epistolae Japonicae; Leuven 1569 II bl. 158—176.

³⁾ Valentijn; Uitvoerige beschrijving der vijf Moluccos, dl. I fol. 383. Tiele heeft in zijn geciteerd werk het jaar en de heele geschiedenis juist gegeven.

⁴⁾ In een brief aan den Provinciaal te Goa, uit Tidore 1588, schrijft P. Antonius Marta, superior der Soc. v. J. in de Molukken, als volgt:

„.... Omtrent 1563 is P. Diogo de Magelhaens eenige christenen gaan bezoeken, die een seculier clericus, daar voorbijkomend, gedoopt had op de eilanden van Selébès. En onderweg ontmoette deze Pater den Koning van Menado (hetwelk een volk is van hetzelfde Selébès en het sterkste van die streken); de Pater, hem door een tolk toesprekende, heeft hen allen gedoopt en bekeerd en bleef er eenigen tijd om hen te onderrichten. En op denzelfden weg doopte genoemde Pater den koning van Cauripa met eenige voornamen. Maar nadat die Pater van genoemde plaatsen vertrokken is, weten wij niet of er een ander is heengegaan en op 't oogenblik is deze christenheid geheel verloren; en er is ook geen boek van de doopelingen”

Men deed het eerst Manado aan. Op aandringen van den radja verbleef de missionaris er veertien dagen, om hem zelven en de velen die zulks verlangden de geloofsartikelen te verklaren, waarop de radja met 1500 zijner onderdanen gedoopt werd.¹⁾

Daarna zette het Portugeesche schip zijn kruistocht voort, eerst naar Saoe (Sangihe-eilanden), vervolgens langs de Noordkust van Selébès tot Tolitoli. Men deed o. a. Bola (Bolaäng-Mongondow) aan, waar de bevolking nog heidensch was, terwijl de radja — een zoon van dien van Manado — kort te voren door de Ternatanen gedwongen was den Islam aan te nemen en nu, uit vrees voor hen, geen Christen durfde worden, hoewel hij het gaarne had gedaan. Vervolgens ankerde men eenigen tijd te Kaidipan, waar de voornaamsten met 2000 inboorlingen na acht dagen onderricht werden gedoopt.

Te Manado teruggekeerd, bleef P. Magelhaens daar eenigen tijd gevestigd, terwijl hij tot in 1568 de Minahasa heeft bezocht.

De eerste missionarissen bevonden, dat de Minahasers zeer verslaafd waren aan hun heidensche bijgeloovigheden, maar tevens gezworen vijanden van de Moluksche Mohammedanen, en zeer

¹⁾ Du Jarric (Petri Jarrici... *Thesaurus Rerum Indicarum*, uit het Fransch vertaald door M. Matthias Martinez, Keulen, 1615, I bl. 776), verhaalt, dat P. Magelhaens „twee koninkjes doopte; dien van Siaoë, waarover later meer; en dien van Manado, wien 1500 der zijnen gevolgd zijn.” Maar dat is toch geen voldoende grond voor de bewering, dat die 1500 gedoopten „wel voor het meerendeel Siaoewers” geweest zullen zijn. Zoo Valentijn l. c. en anderen, b. v. S. Coolsma. *De Zendingseeuw voor Ned. Oost-Indië*; Utrecht 1901, bl. 29.

Trouwens, die radja van Siaoë is niet tegelijk met dien van Manado gedoopt. P. Magelhaens deed immers op zijn tocht het éerst Manado aan, doopte daar en ging vervolgens pas naar Siaoë, „waar de radja... eveneens groot verlangen toonde om gedoopt te worden”. Dit schijnt echter pas omstreeks 1567 te zijn volvoerd. Mascarenhas schrijft 6 Maart 1569 uit Ternate over den radja van Siaoë, die zich door P. Magelhaens had laten doopen, dat „tengevolge daarvan anderhalf jaar geleden (dus in de tweede helft van 1567) al zijne onderdanen tegen hem waren opgestaan, op eene kleine landstreek na”. Wijst dat er niet op, dat de doop veel minder dan 4 jaar voor den opstand heeft plaats gehad?

Er is dus geen reden om bij den eersten doop te Manado aan Siaoewers te denken.

Wel waarschijnlijk behoorden die eerste doopelingen te Manado tot den stam der Babotehoe's, die oudtijds de eilanden in de baai van Manado en de kuststreek daaromtrent bewoonden, en nu nog in kampoeng Sindoe-lang (Singkil bij Manado) worden aangetroffen. Men beschouwt hen als echte Minahasers, zooals ik ter plaatse yernam.

bedreven in den oorlog en de politiek. Het land was goed bevolkt en er waren groote dorpen, waarvan sommige 6000 inwoners telden. De bevolking was zeer gedwee en vriendelijk, zoodat ze in grooten getale tot de Portugeezen kwam en verzocht, in het Christendom opgenomen te worden. Maar wegens het gering aantal leeraren kon niet aan aller verlangen naar onderricht in de Christelijke leer worden voldaan.¹⁾

Misschien woonden de Manadoneezen toen, althans gedeeltelijk, nog op de eilanden Manado-toewa en Boenaken, die in de baai van Wènanng (Manado) liggen. In de oudere stukken is altijd sprake van het eiland of de eilanden Manados; later, in de twintiger jaren der 17e eeuw, schrijft men enkel Manados, of de provincie Manados: toen werkten de missionarissen ook meer in het binnenland.

Na P. Magelhaens heeft P. PERO MASCARENHAS de geestelijke zorg voor de Minahasa op zich genomen, waar hij op een tocht naar Siaoë einde Augustus 1568 voor het eerst even landde. Twee maanden later, 1 November, was hij in gezelschap van den door P. Magelhaens gedoopten radja van Siaoë, te Manado terug en verbleef er tien dagen.²⁾

Te dien tijde kwamen «de Batachini, een volk uit dezelfde streek»,³⁾ hem zeggen, dat bij hen wel 100.000 menschen al lang naar het Christendom verlangden; en zij verzochten den radja van Siaoë om den missionaris tot een bezoek aan hun land te bewegen. Doch daar deze tegenover dat zeer groote getal neophieten zoo weinig leeraren zag, die hen in het geloof

¹⁾ du Jarric, o. c. I bl. 776.

²⁾ Lettere dell' India Orientale; Venetië 1580, bl. 88. Brief van P. Mascarenhas, gedat. Ternate 6 Maart 1569.

³⁾ du Jarric, o. c. I bl. 780. La Batachina of Batochina del Moro was bij Portugeezen en Spanjaarden de naam voor Halmahéra, den overwal van Ternate en Tidore, dien de Hollanders Batoetjina noemden. Mogelijk heeft P. Mascarenhas, om de overeenkomstige ligging der bovenlanden tegenover de eilanden van Manado, de bewoners der bergstreken den naam Batachini gegeven; terwijl hij ook in den trap van beschaving eenige overeenkomst met de bewoners van Batetjina zal opgemerkt hebben.

Valentijn (o. c. fol. 384) wil voor Batatojiners lezen Datahans; een ingenieuze correctie, gesteld dat de copiiist verkeerd getranscribeerd heeft, hetgeen zeer wel mogelijk, maar niet meer te verifieeren is, daar het orgineel van Magelhaens' brief verloren is. — De Datahans woonden in 't Zuidoosten der Minahasa.

konden bewaren, verontschuldigde hij zich zoo goed mogelijk, hun hoop gevend op onderrichting door de missionarissen, die zich spoedig in die streken van Sélébès zouden komen vestigen; hij zelf was alleen gekomen om de reeds gedoopten te bezoeken.

Met die Batachini zijn blijkbaar de bewoners der bovenlanden bedoeld; echter — tenzij ze hun aantal schromelijk overdreven hebben — niet alleen van de Minahasa, die toenmaals in haar geheel nauwelijks de helft van dat zielental haalde; maar ook van de meer westelijke rijkjes. Overal was daar een levendige neiging naar het Christendom merkbaar. In 't vervolg van zijn reis langs Sélébès' noordkust ontving P. Mascarenhas een soortgelijk gezantschap te Kaidipan; en omstreeks denzelfden tijd liet de radja van Gorontalo, die reeds zes jaren vergeefs op het zenden van een Christen leeraar had aangedrongen, weder hetzelfde verzoek doen aan den Portugeeschen kapitein van Tèrnate. ¹⁾ Zeker hing die strooming naar het Christendom samen met de hoop, door de Portugeezen beschermd te worden tegen de opdringende macht der Ternatanen, die de propaganda van den Islam gebruikten als wapen tegen de uitbreiding van Portugal's invloed; waarvoor men op N. Sélébès blijkbaar minder bang was dan voor Tèrnate's dwingelandij.

P. Mascarenhas was, zooals reeds is gebleken, niet uitsluitend te Manado werkzaam, maar ook op de naburige plaatsen en eilanden en in de Molukken, onder groote ontberingen en allerlei gevaren, waaraan hij soms slechts door een wonder ontsnapte. ²⁾ Na Franciscus Xaverius had niemand grooter faam dan hij;

¹⁾ Lettere dell' Ind. Or bl. 88; Brief van P. Nic. Nunez, gedat. Tèrnate 10 Febr. 1569.

²⁾ du Jarric, o. c. I bl. 784, verhaalt op getuigenis van Mascarenhas' ongenoemden gezel, dat de Pater door de heidenen met vergif uit den weg is geruimd; hetgeen gebeurd zou zijn te Menado 7 Januari 1583.

Ik vind echter in een Port. brief, 21 Maart 1582 uit Tidore (aan den Generaal der Soc. van J. te Rome) geschreven door P. Bernard Ferrari, Visitator der Molukken, het volgende over P. Pedro Mascarenhas: „Hij stierf te Tidore den 6^{den} December 1581, opgeteerd door twintigjarigen arbeid onder groote vervolging van ongeloofigen zoowel als van geloovigen.” P. Bern. Ferrari was 23 Nov. 1581 op Tidore aangekomen en dus in de gelegenheid het feit met zekerheid te kennen. Hiermede is het bericht van de Jarric wel afgedaan. — Waar bij geciteerde stukken geen gedrukte bron wordt aangehaald, zijn het onuitgegeven documenten in het bezit der Sociteit van Jezus.

daarom kwamen juist tot hem van alle zijden aanvragen om onderricht in den godsdienst. De gehechtheid zijner bekeerlingen aan het katholiek geloof wekte zelfs bij hunne vijanden bewondering; zij was zeker voor een goed deel te danken aan Mascarenhas' degelijk godsdienstonderricht.¹⁾

Na 1568 is P. Mascarenhas zeker nog ééns voor langeren tijd in de Minahasa werkzaam geweest,²⁾ maar na 1572 niet meer; en daarna is helaas gedurende 45 jaren van de verdere bewerking dier zoo veelbelovend begonnen missie niets kunnen komen, wegens den voortdurenden oorlog tusschen de Portugeezen en Spanjaarden met hunne bondgenooten tegen Tèrnate,³⁾ waarmede zich later de Hollanders verbonden; en ook tengevolge van het geringe aantal beschikbare missionarissen.

Hier zij in herinnering gebracht, dat in 1570 na den moord op Sultan Haroen van Tèrnate een algemeen verzet tegen de Westerlingen in de Molukken losbrak, geleid door den oudsten zoon van den nieuwen Sultan Baäb. In 1575 kwam het fort van Tèrnate in Baäbs handen; daarop vestigden de Portugeezen zich te Tidore en bouwden er in 1578 een fort, waaruit zij in 1605 door de Hollanders weer werden verdreven.

Intusschen was in 1580 Portugal met Spanje vereenigd; wel bleef het koloniaal bezit aan de Portugeezen gewaarborgd, maar om het te handhaven, moesten dezen de hulp der vroeger met geweld uit den O. I. Archipel geweerde Spanjaarden dankbaar aanvaarden, ja dringend inroepen. De Spanjaarden van de Philipijnen waren daar niet afkeerig van; zij veroverden in 1606

¹⁾ In zijn brief van Maart 1569 met het verslag zijner eerste reizen naar Manado Aug. en Nov. 1568, naar Siaoë, Sangihe en verder naar Kaidipan, verhaalt P. Mascarenhas, hoe in laatstgenoemd rijkje niet alleen de Christenen, maar ook de talrijke heidenen die in de geheimen van den godsdienst wilden onderricht worden, hem geen oogenblik rust lieten. „Hij wilde echter niemand hunner doopen, om dezelfde reden die hem teruggehouden had van het doopen der Batachini... Immers in deze gevallen wordt het Doopsel gewoonlijk niet aan de inboorlingen gegeven, opdat zij het niet wellicht weer verwerpen en tot hun vroeger bijgeloof terugkeeren; gelijk meermaals geschiedt, als zij niemand bij de hand hebben om hen te onderrichten en op hunne plichten te wijzen.” du Jarrie, o. c. I bl. 781.

²⁾ du Jarrie, l. c.

³⁾ In den boven geciteerden brief schrijft P. Ferrari, Maart 1582, over „het volk van Selebe” aldus: „Tot nu toe zijn zij Christenen gebleven, maar reeds tien of twaalf jaar werden zij niet meer door onze Paters bezocht wegens de voortdurende oorlogen met Ternate.”

Tidore op de Hollanders, maar behielden het voor zich; zij vestigden zich later ook op Tèrnate — te Gamoelamo — en kregen invloed op de Sangihe- en Talaud-eilanden, de Noordkust van Selébès enz.

Door deze politieke gebeurtenissen ontstond ook drukker verkeer tusschen de Portugeesche missionarissen der Molukken en de Spaansche der Philippijnen, die op de Sangihe- en Talaud-eilanden en ook op N. Selébès zich het lot der Christenen meer en meer aantrokken, als deze wegens het gebrek aan priesters of de moeilijke verbinding bij de voortdurende oorlogen niet konden worden bezocht van de Molukken uit.

De Moluksche Missie der Societeit van Jezus behoorde eerst tot de Portugeesche ordensprovincie van Goa, na 1610 tot de daarvan afgescheiden provincie van Malabar of Cochin (Voor-Indië) en stond onder de jurisdictie van den bisschop van Malakka, die er een priester (soms meerdere) als Vicarius of gedelegeerde onderhield.

Toen de Spanjaarden na 1606 de overmacht kregen in de Molukken, gingen er aldra stemmen op, om dat gebied ook kerkelijk van Portugeesch Indië gescheiden en met de Philippijnen vereenigd te krijgen; dit werd eene behoefte, toen Portugal in 1640 zijn onafhankelijkheid had herwonnen, en 't jaar daarop de Hollanders Malakka innamen en er aan de uitoefening van den katholieken godsdienst een einde maakten. Na langdurige onderhandelingen is eindelijk in 1655 de Missie van Tèrnate en den Molukschen Archipel bij de Portugeesche Ordensprovincie der Philippijnen ingelijfd; en in 1659 de jurisdictie erover aan het bisdom van Manilla opgedragen.¹⁾

Toen waren echter de dagen der Spaansche heerschappij in de Molukken geteld: in 1663 veroverden de Hollanders Tèrnate en Tidore, de laatste steunpunten der Spanjaarden in de Oost; en toen was ook de katholieke missie weldra onmogelijk.²⁾

Hervatten wij nu de missiegeschiedenis van de Minahasa.

¹⁾ Zie: C.-P. III bl. 804 en 809.

²⁾ Op de Sangihe-eilanden behield Spanje nog eenige macht tot 1677, op Talaud tot in 't begin der 18de eeuw. In een catalogoog (lijst van vestigingen en personen der Orde) van 1679 wordt Siaoe nog genoemd onder de missieposten der Philipijnsche Provincie van de Soc. v. J., in 1710 niet meer. — Zie: Documents pour servir à l'histoire des Domiciles de la Comp. de Jès. collationnés par le P. Alfr. Hamy S. J. Paris, Picard, bl. 58.

Tusschen 1570 en 1572 had P. Pero Mascarenhas dan voor 't laatst Manado bezocht; toen volgde voor de nieuwbekeerden aldaar een tijd van zware beproeving: zonder geestelijke hulp stonden zij bloot aan de vervolging der Mohammedanen van Tèrnate, waartegen de Portugeezen onmachtig waren hen te beschermen. Toch zijn de Christenen van Selébès in 't algemeen nog lang trouw gebleven aan den katholieken godsdienst, ofschoon er ook wel zullen zijn afgevallen. ¹⁾ Een enkelen keer zagen zij nog een priester: omstreeks 1580 heeft een galjoen, van Malakka komend, waarop de Vicarius der Molukken zich bevond, een der havens daar aangedaan, en deze heeft er toen eenige kinderen gedoopt. ²⁾ Mogelijk is er ook met Spaansche schepen, die zich in die streken meer begonnen te vertoonen, eens een priester gekomen. Zeker onderhielden zij nog communicatie met de missionarissen op Tidore ³⁾; maar van dien kant kon niet geholpen worden wegens gebrek aan personeel. Met Siao was de verbinding levendiger; en aangezien daar in die jaren bijna steeds een missionaris geweest is, ⁴⁾ dien men van Selébès wel ging bezoeken ⁵⁾ is het zeer waarschijnlijk dat ook de paters

¹⁾ Zie noot 3 op bl. 14. — In denzelfden brief van 1582 schrijft P. Ferrari over heel de Moluksche Missie: „Velen zijn in de vervolging afgevallen; om eenigszins al die schade goed te maken, zijn er minstens vijftien Paters noodig, waarvan er drie noodig zijn voor de eilanden van den koning van Selebe, namelijk een op Selebe, een op Siao en een om de eilanden Sanguim [Groot-Sangihe] en Manadu te bezoeken”.

²⁾ Uit den geciteerden brief van P. Bern. Ferrari 1582: „Ongeveer twee jaar geleden is een galjoen enz.”

³⁾ Bij denzelfden brief van Maart 1582 voegde P. Ferrari het volgende postscriptum: „De koning van Selebe en Siao meldt mij door een dienaar, dat hij van plan was de Paters [op Tidore] te komen bezoeken; maar dat hij zijn land niet alleen durfde laten, omdat hij niet wist of de Spanjaarden onze vrienden zijn of niet; en dat hij daarom niet kwam.”

⁴⁾ In 1585 en 1588 geven de driejaarlijksche Catalogen op, dat P. Rogerius Conradus op Siao werkzaam was. In 1591 worden nog slechts drie vaste missieposten in de Molukken vermeld: Tidore, Batjan en Amboina. In 1605, '06 en '08 wordt Siao er weer bij genoemd; daar heeft toen P. Antonio Pereyra gearbeid, die er ook 1590—93 en wederom na 1595 geweest is. Herhaaldelijk wordt van zijn kennis der inlandsche taal gesproken. Hij stierf medio 1609 bij een schipbreuk op de kust van Borneo, waar hij ook gepredikt heeft. — Zie C.-P. III bl. 188 en 194 en Valentijn o. c. fol. 385.

⁵⁾ P. Lorenzo Massonio schreef 20 April 1606 uit Tèrnate aan den Generaal der Soc. v. J.: „Wij zijn geroepen naar Selébès door een koning, die op Siao gedoopt is, maar we hebben niemand om erheen te gaan.” — In dien tijd vind ik er onder de radja's op N. Selébès één die een Christennaam droeg: Don Miguel Pololibuta van Tolitoli. — Bij C.-P. III bl. 64.

van Siaoë nu en dan in de Minahasa zijn geweest. ¹⁾ Zoo waren de bewoners van N. Selébès niet van het Christendom vervreemd, toen de Spanjaarden een krachtig woord begonnen mee te spreken in de Molukken en de kans voor de missioneerij weer beter werd.

In 1607 kwamen verschillende verzoeken in om predikers voor Selébès; wij citeerden reeds den brief van P. Fernandez; en er kwamen nog andere. Zie hier wat daartoe de onmiddellijke aanleiding was.

In Augustus 1606 zond de Spaansche Commandant van Tèrnate, Juan de Esquivel, een expeditie onder den vaandrig Christoval Suarez naar N. Selébès, «waar twee of drie heidensche radja's zijn, waarvan men wist dat zij zeer verlangden Christen te worden, en die gewoonlijk gekweld werden door de vloeten van den sultan van Tèrnate, welke als 't hun gelustte hunne have kwamen rooven. De commandant schreef hun ²⁾ om hun mee te deelen, dat Tèrnate [in de handen der Spanjaarden] gevallen was, en hen aan te sporen om zich tot de vriendschap van Z. Majesteit [den koning van Spanje] en in den schoot van het H. Geloof te begeven.» Suarez, zijn brieven en begeleidende geschenken — een hoeveelheid doek, fluweel, «het geld dat daar gangbaar is», — werden goed ontvangen. In haar antwoord zegt de vorstin Dongue van Kaidipan, dat «zij altijd in oorlog was met den Sultan van Tèrnate wegens haar vriendschap met den koning van Spanje». De radja van Boeol deelde 10 Oct. 1606 mee dat juist toen een vloot van den koning van Makasar een dorp van Tontoli had verbrand en dat daarbij 140 mannen waren gedood, bovendien 200 vrouwen en veel kinderen geroofd; de radja van Tontoli was naar Boeol gekomen om hulp; dies vragen zij tot hun verdediging als gunst eenige vuurwapenen, wat kruit en lood.

¹⁾ P. Luis Fernandez, Superior der Missie in de Molukken, schreef te Tèrnate 2 April 1607 in een memorandum voor den koning van Spanje, over het groote „Isla de Matheo", Selébès: „Drie of vier radja's van dat eiland roepen en vragen om Christen te worden ... aldus heeft ons daaromtrent bericht een Pater van onze Societeit, die daar twee jaar geleden overal rondgegaan is en er eenige Christenen gemaakt heeft". — Bij C.-P. III bl. 75.

²⁾ Het waren Don Miguel Pololibuta radja van Tolitoli, diens broer de radja van Boeol, de radja van Manado Tululio, de radja van Bolaäng en Dongue koningin van Kaidipan. — Zie bij C.-P. III bl. 61—74 het heele relaas van J. dē Esquivel.

Dezelfde toestanden brachten dus weer dezelfde gevolgen voort. En zoo kreeg P. Fernandez, door de Spanjaarden die van hun zending naar N. Selébès terugkwamen, de bevestiging der berichten reeds een paar jaar van andere zijden binnenkomend. Aan het herhaaldelijk uitgedrukt verlangen kon echter voorloopig nog geen gevolg worden gegeven; eerst tien jaar later werd dat mogelijk. Het zal samengehangen hebben met de verhoogde actie der Hollanders en Ternatanen tegen Siaoë, die in 1613 begon en tot hun vestiging op dat eiland in 1616 leidde, en het verlaten van Halmahéra door de Spanjaarden. Toen noodgedwongen de missiearbeid dáár moest worden ingekrompen ¹⁾ of opgeheven, kwam de kans voor Manado: en het hernieuwd aandringen van den radja ²⁾ met 't daarbij gevoegde verzoek van den Spaanschen gouverneur der Molukken gaf den doorslag ³⁾.

Zoo werd dan in 1617 ⁴⁾ de Minahasasche missie krachtig hervat door de Paters Joannes Bapt. Scialamonte en Cosmas

¹⁾ In den Jaarbrief uit Cochin van 3 Dec. 1632 lees ik over Siaoë, waar toen onlangs de missionering hervat was, het volgende: „Vanaf dien tijd [d. i. den tijd, dat de Pater, die in de negentiger jaren der 16de eeuw naar dat eiland ging, het om ziekte moest verlaten] heeft in vierentwintig jaar niemand dat eiland bezocht”. (Jaarbrief. — Met uittreksels van de verschillende brieven en verslagen, die de Provinciale Overste te Cochin ontving, werd jaarlijks een uitgebreid stuk samengesteld, *Litterae Annuae* of Jaarbrief genaamd, dat naar Rome werd gezonden en de belangstelling der Ordebroeders in Europa en elders moest bevredigen.

²⁾ Kapt. Juan de Acevedo, die van het begin der Spaansche expeditie naar Ternate tot 1615 daar diende, verklaarde: „dat de bevelhebber Lucas de Vergara Gaviria naar het eiland Manados twee der genoemde Paters van de Soc. [van J.] heeft gezonden, omdat de radja die gevraagd had, toen de bevelhebber diens plaats voorbij kwam, zeggende dat hij wenschte gedoopt te worden, hij en heel zijn volk.” Bij C.-P. III bl. 572 n.

³⁾ In den Jaarbrief van de Provincie Malabar ddo. 15 Dec. 1618 vind ik het eerste bericht daarover: „Door een brief uit Manilla hebben wij iets vernomen over den gelukkigen ingang die de leer des Evangelies andermaal in het eiland Manados heeft gevonden, toen er op verzoek van den algemeen bevelhebber twee Paters heen zijn gezonden”. Eer dat nieuws naar Manilla en vandaar weer naar Cochin was gekomen, moet er wel een jaar verstreken zijn.

⁴⁾ Pedro de Heredia, Kapt.-gen. bij de Spaansche Infanterie in de Molukken, getuigde: „En verder is mij bekend, hoe in dat jaar 1617 twee Paters van genoemde Sociëteit van Jezus naar het rijk Manados werden gezonden, op order van den Mestre de Campo (bevelhebber), toen hij langs die plaats was gekomen.” — Bij C.-P. III bl. 572 n.

Pinto ¹⁾, die met groote vreugde verwelkomd werden. Laat P. Scialamonte ons zelf het verloop zijner zending verhalen. ²⁾)

«Zoodra wij te Manados waren aangeland, kwam de radja met de voornaamsten ons te gemoet en ontving ons zeer welwillend. Aan het strand vonden wij een kruis opgericht, dat wij het eerst gingen vereeren en daarna ook de koning zelf met de hem volgende bevelhebbers der troepen, onder feestelijk geknal van 't geschut en luid gejuich der toeschouwers. Vandaar werden allen door den koning geleid naar een huis aan de rivier; wjl dit daar minder gezond was en door den grooten toeloop van soldaten altijd stampvol, veroorzaakte het ons niet weinig bezwaar. Spoedig hebben wij verzocht ons een terrein te geven om eene kerk te bouwen, hetwelk de radja zelf heeft aangewezen en in zijn godsdienstijver het eerst begon te effenen, terwijl wij den bouw van de kerk en van ons woonhuisje voortzetten en met veel inspanning ten einde brachten.

Het blijkt dat dit volk vroeger in de Christelijke godsdienstleer onderricht is door P. Mascarenhas, weleer een wakkeren arbeider in den Molukschen wijngaard. Een hunner, een hoogbejaarde Inlander, leeft nog en draagt den bijnaam Mascarenhas; een ander, insgelijks gebukt onder den last der jaren, maakte onder onze oogen zeer goed het kruisteeiken en toonde den catechismus nog te kennen. Daaruit zou men besluiten, dat sommigen onder hen gedoopt zijn, hoewel in den loop der tijden onder de dwingelandij der Mooren heel die landstreek geweldig met de mohammedaansche dwaalleer is besmet.

Buiten Manados wonen een soort afgodendienaars, Alefoeren genaamd, bij wie onze arbeid ons toescheen met Gods hulp vruchtbaarder te zullen zijn: immers die volksstam is zeer talrijk en over verschillende dorpen verspreid, terwijl het grootste deel aan de oevers van een meer [het meer van Tondano] woont.

In de hoop op rijkere vruchten ben ik daarheen gegaan en heb daar met feestelijke praal en eervol geleide [in processie] het eerste kruis opgericht. Daarop werd ik terstond geroepen

¹⁾ Johannes Baptista Scialamonti ook Scalamonti en Scialamonte; geb. 1575 te Ancona, in de Orde getreden 1596, naar Indië vertrokken 1605, gest. 1620. — Cosmas Pinto geb. in Portugal, werkte sinds 1613 in de Molukken.

²⁾ De Jaarbrief van Malabar ddo. 1 Dec. 1619 citeert dit schrijven van P. Scialamonte aan den Provinciaal.

door de bewoners van een ander dorp om ook daar een kruis te planten, terwijl zij openlijk beloven spoedig allen christen te zullen worden; en eindelijk om hunne vreugde te toonen hebben zij ons op een groot feestmaal naar landsgebruik onthaald.

Terwijl de vooruitzichten zoo gunstig waren en de radja zelf reeds was gedoopt, werd een der beide zendelingen, Pater Cosmas Pinto, door zulk eene ernstige ziekte aangetast, dat hij naar Ternate moest terugkeeren om zijne gezondheid te herwinnen [1619]. Na zijn vertrek ben ik zelf, reeds lang sukkelend, eindelijk heelemaal bezweken; zoodat ik, na door tusschenkomst van den Spaanschen commandant verlof te hebben gekregen van den radja, daar mijn leven in gevaar was en ik hun toch niet meer van nut kon zijn, mij ook naar dezelfde plaats heb begeven om mijne gezondheid terug te krijgen.

Intusschen heeft de Overste [van de Ternataansche missie] zelf, P. Petrus Gomez, die nieuwe onderneming voortgezet. Welk succes hij heeft gehad en of hij al dan niet iets heeft kunnen uitrichten in de verwarring van den oorlog, wanneer de [geestelijke] vrucht schaarsch pleegt te zijn, is mij nog niet bekend.»

Tot zoover P. Scialamonte, die zijn onvermoeiden arbeid in het destijds blijkbaar ongezonde klimaat ¹⁾ van de Minahasa spoedig met zijn leven moest betalen. Einde 1619 of begin 1620, nauwelijks te Ternate teruggekeerd, ging hij tot een beter leven over. ²⁾ P. Cosmas Pinto verbleef toen nog in Ternate om beter

¹⁾ „Daar dat land Manados ongezond is, heeft de Sociteit (van J.) bij het werk van deszelfs bekeering vijf leden verloren.” — C.-P. III bl. 815. Bij de Negeri Kali moet nog een grafsteen liggen, waaronder een dier Padris zou begraven zijn. Oudtijds liep de groote weg naar de bovenstreken langs dat dorp.

Ik zou die verliezen door ziekte en dood toch ook toeschrijven aan het harde leven en de slechte verzorging. De missionarissen heetten wel door de Kroon onderhouden te worden: maar wat daarvan kwam, blijkt uit hun herhaald schrijven, dat zij geen middelen van bestaan hadden. Hoe méér dan armoedig P. Pereyra op Siao leefde, kan men zien bij C.-P. III bl. 181 en n. 3.

²⁾ P. Laurentius Masonio (1592—1622 in de Molukken, waarvan 23 jaar Overste der Missie; gestorven 1631 op de Philippijnen) schrijft aan den Generaal zijner Orde te Rome, in een Port. brief gedat. uit Ternate 1 Mei 1620: „Eén Pater is in Tidore en één woont op het oogenblik in Manado, waar er dit jaar drie waren; van wie er één tot een beter leven overging, namelijk Pater Johan. Bapt. Scalamonti uit Ancona. De andere keerde terug en is hier om beter te worden, Pater Cosmo Pinto, een Portugees. De eerste blijft ook ziek, Pater Pero Gomez, die dit jaar, zooals ik al gezegd heb,

te worden; zoodat in 1620 nog slechts één Pater, Pero Gomez, in de Minahasa werkzaam was; en ook hij bleef steeds ziek, en moest hetzelfde jaar al naar Vóór-Indië terugkeeren. Nog vóór Mei van 't zelfde jaar is P. Andreas Simi ¹⁾ toen naar Menado gegaan om den arbeid van P. Gomez over te nemen en voort te zetten. Hij was in 1632 zeker nog in de Molukken; of hij ook al die jaren in de Minahasa gebleven is, kan ik niet vaststellen.

Hoe vonden de missionarissen destijds de Minahasa en haar bewoners? Ziehier wat P. Colin er van zegt, aan de hand van berichten van missionarissen en anderen uit de eerste helft der 17de eeuw. ²⁾

«De provincie Menados ligt twaalf Spaansche mijlen [à 3 of 3½ zeemijl] van het rijk van Bulan [Bolaäng] aan de Oostzijde en van Ternate veertig.

In dat land vindt men verschillende partijen, oneenigheden en partijschappen, wegens de vele koningen en hoofden die zij hebben.

Het is zeer rijk en meer dan al de genoemde landen [de eilanden Majo en Tifore, Tagoelandang, Siaoë, Sangihe en Kaidipan] aan rijst, uien, karbouwen, kudde zwijnen en groenten en alle overige bovengenoemde vruchten [cocos, boonen, sago, pisang, bataten, papaye en kruidnagel].

Deze provincie is zeer bevolkt en men rekent dat er dertig-tot veertigduizend inboorlingen zijn. Hun wapenen zijn de lans, de caraça [keris?] en zeldzamer ook de campilan [Moluksch zwaard breed aan het einde]. Zij hebben geen vuurwapenen. Hun grootste rijkdom is ijzer, koper en brons, waaraan zij groote waarde hechten.

Zij gaan naakt, de mannen met een bahaques [tjawat, Mal.

naar Indië gaat ... Hij [d. i. de intusschen genoemde Visitator P. Manuel de Azevedo], beval aan Pater Andreas Simi naar Manado te gaan met de kinderen van het seminarie [de school te Ternate]. Deze heeft er prompt aan gehoorzaamd en hij zal U schrijven ..."

Dit jaar in den aanhef moet verstaan worden dit verslagjaar, 1619—1620. Immers P. Scialamonte schrijft zelf vóór het einde van 1619, dat hij naar Ternate is teruggekeerd; zie boven.

¹⁾ P. Andreas Simi of Simus is in 1610 naar de Molukken gezonden, in 1632 wordt hij in de cataloog nog opgegeven als behoorend bij de missie van Ternate, in 1634 niet meer. Wellicht is hij ook een der slachtoffers van de Minahasa-missie, en omstreeks 1633 gestorven.

²⁾ C.-P., I bl. 111.

tijdako, Alifoersch, lendenkleed?] en de vrouwen met eenige doeken, die zij vervaardigen van riet [geklopte boomschors?] en waarmede zij het midden des lichaams tot aan de knie bedekken.

Het is een volk blanker dan eenig der bovengenoemde; de vrouwen zijn schoon en hebben regelmatige trekken.

Hun oorlog wordt te land gestreden en zij voeren dien onder elkander. Daarin zijn ze wreed, want zij dooden allen die zich hebben overgegeven, en schenken hun leven noch gevangenschap. Hun grootste zegeteeken is, den schedel der gedooden in hunne deur op te hangen.

Zij zijn onze [Spaansche] natie genegen en hebben schatting betaald tot het jaar 1642, toen zij opgestaan zijn; en niettemin zijn velen ons dankbaar gebleven... Zij zijn heidenen, weinig bijgeloovig [afgodisch?] hoewel zeer overgegeven aan waarzeggerij: want uit het gezang van zekere vogels wichen zij hun goed of slecht lot; hun aard is gewillig en mededeelzaam.»

De wijze van onderrichting, door de Paters in de Minahasa gevolgd, zal dezelfde geweest zijn, die Xaverius heeft ingevoerd en aan zijne opvolgers aanbevolen. Dat ze werkelijk bij de Moluksche missionarissen in gebruik was, blijkt o. a. uit den reeds geciteerden Jaarbrief van 1632, waarin de Pater die destijds de missie op Siaoë weder opvatte, het volgende verhaalt:

«Den tweeden of derden dag van mijne aankomst, ziende dat zooveel kinderen met allen aandrang en ijver toesnelden om de godsdienstleer en de waarheid van Christus' Evangelie te aanhooren, heb ik hen daarin onderricht en catechismus gegeven. Toen zij dien heel goed kenden, verlangden zij nog, dat ik hen in het holle van den nacht zou onderrichten. Als ik hen dan, naar ik meende vermoeid, naar huis liet gaan, begaven zij zich afzonderlijk naar verschillende woningen om de Christelijke leer uit het geheugen te herhalen. Door de dorpen en gehuchten van dit eiland zongen de kinderen samen de gewijde leering... Deze ijver voor de heilige leer werd niet alleen waargenomen bij de kinderen, maar ook bij de vrouwen, bij hooger en lageren, die ik allen, na godsdienstonderwijs gegeven te hebben, heb gedoopt... Deze goede gesteltenis om het katholieke geloof te ontvangen wordt ook gevonden op andere eilanden welke aan dit onderdanig zijn.»

De Minahasa werd goed van missionarissen voorzien; terwijl er in tijdperk vijf door ziekte en dood uitvielen, werden ze

terstond door anderen vervangen; altijd waren er 2 of 3 Paters werkzaam.

Vooreerst werd aan de jeugd en aan de bekeering der invloedrijke voornameren bijzondere zorg gewijd. Met Pater A. Simi kwamen in 1620 al eenige kleine Minahasers van de school op Tèrnate¹⁾ terug, die daar het eerste schoolonderwijs en degelijk onderricht in den godsdienst hadden ontvangen. Voor wie de Minahasa kent is 't moeielijk aan te nemen, dat deze leerlingen niet door anderen gevolgd zijn.

In 1628 was de radja al eenigen tijd katholiek, terwijl de koningin dat jaar met hare kinderen «aan de partij der Mooren den rug toekeerde en met den radja voor de Kerk is getrouwd.»²⁾ Ook in 1644 wordt bericht: «De radja van Manados is Christen en heet Don Fernando; er zijn meer dan vijfhonderd Christenen en ze zijn van de voornaamsten des rijks.... Er resideeren in die Christenheid drie Paters.»³⁾ Behalve die voornameren waren er onder de bevolking nog eenige duizenden gedoopt; want er zijn vóór de komst der Hollanders vierduizend Christenen geweest⁴⁾

¹⁾ Wat men onder het seminarie en het collegie van Tèrnate te verstaan heeft, leert een verklaring van kapt.-gen. Pedro de Heredia: De Paters der Soc. v. J. houden verder scholen [of eene school] van lezen, schrijven en rekenen voor de kinderen, zoowel zonen van Spanjaarden als van inboorlingen, en een seminarie, waar zij opvoeding en onderwijs in de zaken van ons H. Geloof schenken aan zestien kinderen, alle zonen van de voornaamste der provincie San Juan de Tolo."

Op die scholen gaven gewoonlijk geestelijke Broeders der Soc. v. J. onderricht.

²⁾ Jaarbrief van 1642. Eerst wordt bericht, dat, aangezien er in de Molukken te weinig Paters der Soc. van J. zijn, ook andere Ordesgeestelijken de zeis in den oogst hebben geslagen. Daarop: „Onder de [Missie der] Molukken behoort Manados, welks bewoners, ofschoon zij pas kort onder het vaandel van den goddelijken Koning dienen, toch om hun vastheid in het geloof verdienen, beproefde soldaten [letterl. veteranen] genoemd te worden."

Vervolgens komt het in den tekst megedeelde.

³⁾ Aldus in „Breve relação de Christianidade de Maluco", in 1644 geschreven door P. Andreas Lopez op last van den Provinciaal van Goa en Malabar. Te voren staat er over Siaoë: „Het eiland is geheel Christen, ook de radja en zijn vasallen, en het is eene oude Christenheid. Daar resideeren twee Paters met meer dan drieduizend Christenen."

⁴⁾ C.-P. III bl. 814. De geheele bevolking schatte P. Colin vóór 1660 op 30 à 40 duizend zielen; maar Valentijn o. c. fol. 63 deelt mede, dat zij zelf voor 1682 opgaven, 4000 weerbare mannen te bezitten; hij voor zich houdt echter, dat men bij onderzoek wel het dubbel aantal zou vinden en stelt daarom de bevolking op 24000 zielen; en dat is nog ruim een halve eeuw later. Colin schijnt dus wel tweemaal te veel geschat te hebben.

ongeveer $\frac{1}{5}$ der bevolking. Als resultaat van ongeveer dertigjarig missiewerk onder de moeilijkste omstandigheden zeker niet gering.

Hoelang na 1644 de Minahasa nog resideerende missionarissen heeft gehad is mij niet gebleken ¹⁾. Hoogstens tot 1655, dat staat vast; want in 't volgende jaar werd de zielzorg er uitgeoefend van Siaoë uit door een Pater Franciscaan, die op het eiland gevestigd was wyl de Societeit van Jezus niemand had om daar te plaatsen. Maar ook die bezoeken werden steeds moeilijker, naarmate de Hollanders het overwicht kregen in de Minahasa. Het korte bloeitijdperk van het Katholicisme aldaar liep welhaast ten einde.

Reeds in 1642 was een deel der Minahasers tegen de Spanjaarden in verzet gekomen; tevens stond het land bloot aan de invallen van Hollanders en Tèrnatanen, die met eene den Manadoneezen vijandige natie (Bolaäng-Mongondow?) verbonden waren en deze steunden; zoo raakte de Minahasasche Christenheid, bijzonder de dorpen die met de Spanjaarden bevriend waren gebleven, bijna geheel in verval. ²⁾ Men begrijpt, dat de bevolking, beurtelings geschaad door de aanvallen van Bolaäng en Tèrnate, Hollanders en Spanjaarden, die elkaar de suprematie betwistten, zich eindelijk maar in de armen wierp van den mededinger dien zij het meeste kans gaf op de eind-overwinning: den Hollander. In 1654 zonden dan de Minahasasche stamhoofden een gezantschap naar den vertegenwoordiger der O.-I. Compagnie op Tèrnate om tot een bondgenootschappelijke verhouding te raken. De Hollanders gingen hierop in; Simon Cos, Gouverneur der Molukken, stichtte in 1657 een fort op de kust bij Manado en kort daarop werd de gewenschte overeenkomst gesloten.

¹⁾ De gegevens omtrent de Molukkenmissie in de 17de eeuw zijn schaarsch om verschillende redenen: de toestanden waren er in die dagen zeer wisselend en verward; de communicatie tusschen de eilanden onderling en met de buitenwereld moeilijk en onzeker. Dan zijn veel documenten verloren gegaan, o. a. de Catalogen van de jaren 1634—1655; die hier juist zooveel dienst zouden bewijzen.

In de Minahasa zelf zijn geen monumenten nooh documenten meer bewaard. Wel moet Controleur Riedel van het districtshoofd van Kelabat dibawah (zooals het destijds heette) een boekje hebben gekregen, waarin de namen van alle Padris, die in de Minahasa gewerkt hebben. Ik weet niet, waar dat boekje en andere oudheden, die bij menschenheugenis nog in de Minahasa voorhanden waren, gebleven zijn.

²⁾ C.-P. I bl. 111 en III bl. 814—815.

De Spanjaarden protesteerden tegen deze schending van den Munsterschen vrede en trachtten zich nog hier en daar staande te houden ¹⁾; maar zij werden in 1660 door Simon Cos met twee scheepjes tot uit hun laatste schuilplaats Amoerang verjaagd. «En zoo zijn deze volkeren tegelijk zoowel van de Spanjaarden als van den Bolaängschen dwingeland verlost en onder een zachtere regeering geraakt», zegt Valentijn. Het laatste is aan eenigen twijfel onderhevig voor wie de praktijken der Compagniemannen eenigszins kent. ²⁾ Niet alle Minahasers waren dan ook met die bestuursverandering ingenomen; en voor de Katholieken was zij een ramp, omdat de uitoefening van hun godsdienst door de O.-I. Compagnie in haar gebied niet werd gedoogd.

Hoe stond het nu met het Katholicisme omstreeks 1660 en wat is er van blijven voortbestaan?

Dat er bij de komst der Hollanders in de Minahasa een merkelijk aantal Katholieken was, blijkt onder meer uit het volgende.

In 1662—1663, toen de Spanjaarden van Selébès waren verdreven, uit Tèrnate en Tidore waren weggetrokken en zich nog alleen op Talaud en een gedeelte der Sangihe-eilanden staande hielden, werd de Katholieke missionaris geacht nog zooveel

¹⁾ C.-P. III bl. 814.

De Minister-provinciaal der Franciscanen op de Philipijnen geeft aan, dat in 1655 „in het koninkrijk en het dorp Calonga [op Sangihe] twee priesters van zijn Orde waren en op Tèrnate, waar er anders gewoonlijk twee zijn, toen slechts één”.

P Miguel Solans S. J., Provinciaal der Philipijnen, schrijft 30 Juni 1655 over Tèrnate en Siaoe: „Voor de missieposten zorgen, volgens order van het gouvernement, drie priesters nl. P. Vincente Chova, P. Francisco Miédes en P. Diego de Esquivel.” C.-P. III bl. 719—721.

P. de Miédes was sinds 1662 nog op Tèrnate; hij is zeker in 1663 met de Spanjaarden naar Siaoe verhuisd. In 1673 trok hij zich terug naar Manilla. — P. de Esquivel was Rector van het collegie in Tèrnate. C.-P. bl. 810—812.

²⁾ Zoo liet Padtbrugge, Jan. 1681, in 't voorbijgaan even zes dorpen verbranden en verwoesten in Saccan (Ponosaken?), welk lot ook Datahan, Passan en meer andere daaronder behorende, getroffen heeft. — Valentijn, o. c. fol. 346. — Reden wordt niet opgegeven. Of het misschien in verband stond met hunne Spaanschgezindheid? De Tondados hebben zich nog lang tegen de Compagnie verzet en zijn pas in 1711 voorgoed onderworpen. Zie Valentijn o. c. fol. 63 en 64. In de 18de eeuw zagen de Minahasers met minder schrik Mangindanaosche zeeroovers verschijnen dan commissarissen der O.-I. C. — Vergl. N. Graafland, de Minahasa, Batavia 1898. I bl. 56. Zie ook bl. 85.

invloed op de bevolking der Minahasa te hebben, dat de Hollanders uit Manado naar Batavia berichtten: «Sedert het vertrek van Gouverneur Cos [25 Mei 1662] en heeft men van Manado niet meer als een last padi [rijst] bekomen, ter oorzaak dat de Spaansche Jezuiet van Siaoë de inwoners van Tondano tegen de Compagnie weder opgehitst en met een pot buskruit voorzien had, met aanzegging, dat de Spanjaarden gezind waren aldaar weer een fort te maken en met belofte, alsdat zij alsdan gezamenderhand de Hollanders vandaar zouden jagen. Hebbende insgelijks die van de negorij Kema gedreigd te overvallen, zoo zij zich niet weder tot de Spaansche zijde wilden begeven.» ¹⁾

Als er toen te Tondano en Kema geen aanzienlijk getal Katholieken is geweest, zou men van dien Spaanschen Jezuiet niet zoo geschreven hebben, onder een quasi geheel heidensche bevolking, die zich pas eenstemmig tegen de onderdrukking der Spanjaarden heet verzet en de Hollanders als bevrijders binnengehaald te hebben, was zijn pogen belachelijk.

De hier bedoelde Jezuiet was Francisco de Miédes, die «met nog een zijner confraters en 50 ingezetenen van Gamoelamo [Ternate] daar [op Siaoë] overgebleven zijn om die lieden in hare devotie te houden». ²⁾ Ook met zijn reis naar de Minahasa heeft hij zeker beoogd, de Katholieken daar, die mogelijk in jaren geen priester bij zich hadden gezien, in hun godsdienst te sterken. Maar de missionaris moest hun c.q. wel wijzen op hun plicht van gehoorzaamheid aan het Spaansche gezag, dat zij trouw hadden gezworen. Daarvan hebben de Hollanders dan den terugslag ondervonden, waarover wij hen hoorden klagen.

P. de Miédes is later minstens nog ééns te Manado geweest; toen werden hem, «wiens bedrijf het ongetwijfeld zal zijn», door den commandeur van 't fort aldaar «de rooverijen en 't doodslaan der onderhoorige Manados ten laste geleid,» door Siaoërs gepleegd. Niettegenstaande zijn ontkenning en de afwezigheid van elk bewijs maakte de Commandeur «minen om zijn persoon in arrest te zullen houden; hetwelk ook zou geschied zijn, indien de vrede tusschen onzen staat en Spanje hetzelfde hadde kunnen

¹⁾ Dagh-Register gehouden in 't Casteel Batavia, 1663 bl. 243—244 in die 15 Juni. (in gewone spelling overgebracht).

Te Kema aan de oostkust waren de Spanjaarden ook van plan eene sterkte te bouwen, heet het elders. — Dagh-Register 1664 bl. 289—290 in die 22 Juli.

²⁾ Dagh-Reg. I. c.

toelaten; echter is hem aangezegd, dat hij nooit meer te Manado zal mogen komen, tenzij met schriftelijke licentie van de Compagnie; omdat hij de onderdanen tegen hunne heeren oproerig maakt; en met dit bescheid is hij weder vertrokken.» ¹⁾ Hij was de laatste katholieke missionaris die, zoover uit de documenten blijkt, in de Minahasa is geweest vóór de 19de eeuw.

Tot 1677 waren op twee plaatsen van de Sangihe-eilanden nog missionarissen gevestigd, ²⁾ te Oeloe (Siaoe) en te Pèta (Gr. Sangihe): in dat jaar werd Siaoe door de Hollanders vermeesterd en moesten de Paters de Sangihe-eilanden verlaten. Van Talaud zijn ze pas in 't begin der 18de eeuw vertrokken, toen ook die eilanden onder de Hollanders kwamen.

De laatste mij bekende missiepoging op N. Selébès had plaats in 1677, toen P. Carlos Sarcoti van Siaoe met veel succes in Kaidipan predikte. Hij had reeds de koningin met vijf honderd harer onderdanen gedoopt, terwijl nog velen zich op het Doopsel voorbereidden, toen hij door de Hollanders onder Padtbrugge uit Bolaäng-Itang werd verdreven, terwijl in die streek de hervormde eeredienst werd ingevoerd. ³⁾ Evenzoo was bij het optreden der Hollanders in de Minahasa geschied: de inboorlingen, «die onder de Portugeezen Roomsch geworden waren, werden eenvoudig gereformeerd geacht. Ze kregen in stede van den priester een predikant»; ⁴⁾ als ze ten minste iets kregen: want in den aanvang vooral werd voor de godsdienstige behoeften der inlanders niet veel gedaan.

¹⁾ Dagh-Reg. 1665 bl. 283. — Men verlieze hierbij niet uit het oog, dat in 1651 de Munstersche vrede in de Molukken was afgekondigd en sindsdien de vijandelijkheden tusschen de O.-I. Comp. en de Spanjaarden dus moesten ophouden. Maar de Bewindhebbers der Comp. bleven er toch bij hunne vertegenwoordigers in de Molukken op aandringen, dat zij de Spanjaarden steeds verder zouden verdrijven, door dezer bezittingen „op de gevoegelijkste wijze onder onze bescherming te nemen”, echter „zoodanig dat de vrede tusschen Nederland en Spanje bewaard zou blijven”. Rechtmatig was dan ook het protest der Spanjaarden, toen Gouv. Cos te Menado een Vastigheid liet bouwen; rechtmatig de houding van P. de Miédes, als hij de opstandige Minahasers meende te moeten wijzen op den plicht van onderwerping aan de Spanjaarden, die rechsens nog hunne heeren waren. Het eerste contract met de O.-I. Comp. werd pas jaren later gesloten, 10 Jan. 1679.

²⁾ Het waren in 1577 de PP. Manuel Espagnol (Espagnola), Carlos Sarcoti en Jeronimo de Cebreros. — Bij C.-P. III bl. 813 n. Valentijn o. c. fol. 59.

³⁾ Vgl. Valentijn, o. c. fol. 59 en 70 2de B. hoofdst. I. — C.-P. III bl. 815 n. 2 en 813 n. Carlos Sarcoti, Tercotti of Tercottus was een Vlaming; zijn standplaats was Pèta op Siaoe.

⁴⁾ Vgl. S. Coolsma, de Zendingseeuw, bl. 6.

Eerst vijftien jaar na de verjaging der Spanjaarden werd Manado bezocht door een predikant Ds. Montanus. Deze bevond, 1675, dat de grootste helft der ingezetenen, die hij op driehonderd zielen schatte, reeds voor eenigen tijd het Christendom had aangenomen.¹⁾ Daar hij de eerste predikant te Manado was en geen volwassenen gedoopt heeft — slechts 16 kinderen — waren die Manadoneezen dus nog door de Spaansche missionarissen gekerstend. En als te Manado bij 't vertrek der Spanjaarden de grootste helft der bevolking nog katholiek was, kan men dit zeker verwachten van andere plaatsen, waar de missionarissen langer konden blijven werken, zooals te Kema, Tanawangko, Tondano, misschien Amoerang. Ook volgens de traditie zijn er op de genoemde plaatsen en te Kali katholieken geweest.

Dit geeft geen ongunstigen kijk op den omvang der katholieke missie tegen het einde van het Spaansch bestuur; het bevestigt ons in de meening, dat het door P. Colin gegeven aantal van 5000 Katholieken voor de Minahasa volstrekt niet geflatteerd is.

In het binnenland, waar men zich niet de moeite gaf om de Christenen in de gereformeerde religie op te nemen, is hun godsdienst mettertijd geheel uitgestorven; echter niet zonder sporen achter te laten die er op wijzen, dat het Katholicisme daar stevig wortel had geschoten.

In het Menadosche herinnerden zich oude lieden zes jaar geleden nog, hoe de Walians (heidensche priesters) vertelden, dat Moentoe-oentoe, volgens velen de hoofdgod der Alifoeren, na den Minahasaschen godsdienst te hebben ingericht, naar het hoofd der Kasitélas (Castilianen) ging en Kristoes-santo werd: een beeld van den overgang des volks tot het Christendom. Daarom ook zal hij bij een oordeel, dat aan het Christelijk laatste oordeel doet denken, de Christenen rechts en de Alifoeren links van zich hebben.

In de districten Tombariri en Tompakewa heet de Zondag nog oen endo mamissa, de dag der Mis of om naar de Mis te gaan. Dit is alleen te verklaren, als in die streken een merklijk aantal menschen geweest is dat op dien dag naar de Mis ging. Hadden zij alleen den naam van den Zondag van Portugeezen

¹⁾ Valentijn, o. c. fol. 394.

of Spanjaarden overgenomen, dan zou het immers Domingo geweest zijn. ¹⁾ De godsdienstige legenden der Minahasasche heidenen kennen, behalve van het feit van schepping en zondvloed, ook de namen van Adam en Eva, Nowa, Maria en Jozef; ze weten iets van het achterblijven van Maria's kind in de kerk (sic); hier en daar zijn nog vage herinneringen verbonden aan den naam Jozef als zijnde die van een meer verheven persoon. In hun godsdienstplechtigheden wordt het kruisteeken gebruikt bij zegeningen. Tot in de tachtiger jaren kwam de naam Santamaria nog al eens voor bij heidensche vrouwen; de bijvoeging *santa* maakt duidelijk, dat we hier niet enkel te doen hebben met het aannemen van een Europeeschen vrouwen-naam.

Verder vindt men in de namen van sommige planten en dieren nog herinneringen aan den Katholieken godsdienst. Zoo is b.v. *daoen kontas* (*contas* is Port. v. rozenkrans) de plant, die de Mohammedanen «*daoen tashih*» noemen omdat men er bid-snoeren van maakt; *boenga santa Maria* is de kamillebloem; *ikan antoni*, een zeevisch, herinnert mogelijk aan de legende der prediking voor de visschen. ²⁾

Dit alles heeft zijn oorsprong niet in het protestantsche Christendom, dat trouwens vóór de 19de eeuw geen invloed had in het binnenland. En indien er in sommige streken van de Minahasa niet een aanzienlijk getal Katholieken is geweest die den godsdienst in zich opgenomen en beleefd hebben, is het onbegrijpelijk dat hunne gebruiken zulk een invloed op taal, godsdienst en gewoonten des volks heeft uitgeoefend; die komt niet van buiten maar gaat uit van binnen.

In 1889 vernam een der pastoors uit den mond eener bijna zeventigjarige protestantsche een verhaal omtrent de Biecht, in hoofdzaak nauwkeurig de geschiedenis van een martelaar voor het biechtgeheim, den H. Johannes van Nepomuk. De oude vrouw verklaarde, dat zij die dikwijls had hooren vertellen door hare moeder en grootmoeder, die ze ook weer van haar moeder enz. hadden gehoord.

Eindelijk zij nog herinnerd aan het feit, dat te Tanawangko

¹⁾ In 't Maleisch zeggen de oude Christenen: „*hari Minggoe*”.

²⁾ Vgl. N. Graafland, de Minahassa, I bl. 82, 83, 206—208. — Berichten uit N. O.-Indië; 1893, bl. 6, 7; waar het hier bijeengebrachte gedeeltelijk te vinden is; gedeeltelijk berust het op bevinding van schrijver en zijne collega's.

tot in de tweede helft der 19de eeuw de kampoeng Serani Matani (nieuwe Christenwijk) juist door heidenen bewoond was, die steeds geweigerd hebben den protestantschen godsdienst te omhelzen, maar in 1877 en volgende jaren grootendeels Katholiek werden. Naam en feit maken het waarschijnlijk dat daar de afstammelingen woonden der vroegere Katholieken. ¹⁾

Al het hier aangevoerde kan zeker het gemis niet vergoeden aan documenten, die met stelligheid zouden leeren, hoeveel Katholieken bij het vertrek der Spanjaarden in de Minahasa achtergebleven en hoelang zij in hun geloof volhardden; maar het bewijst toch wel de ongegrondheid van Coolsma's weifeling: «Toch is het alleszins mogelijk, dat de Nederlanders te Menado een aantal Roomsche Christenen hebben gevonden.» ²⁾

Eindelijk mag het feit, dat het Katholicisme hier slechts zwakke sporen heeft achtergelaten, niet als reden gelden, om zonder verder onderzoek het gehalte der oude Minahasasche Katholieken laag te schatten; evenmin als het simplistisch oordeel der rondreizende predikanten, die hen allen met den Franschen slag maar tot naamchristenen hebben gestempeld. De dominee werd aanvankelijk niet met open armen ontvangen door de Katholieken, die bovendien bij het eerste bezoek van een predikant reeds twintig jaren van geregelde zielzorg verstoken waren. En hij zag niet juist de besten; die in 't binnenland woonden, waren ook volgens Valentijn «vromer, eenvoudiger en oprechter»: ³⁾ maar die werden niet bezocht.

Men vergeete niet, dat waar de Hollander heerschte, alleen de gereformeerde religie werd getolereerd, alle teekenen van paapsche superstitie «aan een kant geholpen» werden en streng verboden, dat «eenige papen, priesters, schoolmeesters der Roomsche kerke zich nederzetten of ophouden» mochten; dezulken «werden het land ontzegd of met geweld eruit gejaagd»: zooals Padtbrugge 9 November 1677 op Siaoë verordende. ⁴⁾ Zoo zijn vele Katholieken noodgedwongen tot het protestantisme overgegaan en aldus de kern geworden van bijna alle protestantsche gemeenten op N.-Selébès en de Eilanden vóór de 19de eeuw.

¹⁾ Berichten uit N. O.-I. 1899 IV bl. 58—60.

²⁾ de Zendingseeuw, bl. 29.

³⁾ Valentijn, fol. 64.

⁴⁾ Dagh-Register 1678 bl. 142—143, in die 15 April.

Buiten de eigenlijke vestigingen der Hollanders werd tijdens het bestuur der O.-I. Compagnie nauwelijks iets gedaan voor de inlandsche Christenen. Is het dan wonder dat daar de katholieke minderheid, zonder herders, zonder steun, langzamerhand verdween, blootgesteld als ze was aan den afkeer der heidensche priesters, daarbij staande buiten het gemeentelven, dat hoe langer hoe meer met den godsdienst vereenzelvigd werd door middel der *fosso's* (godsdienstige feesten en maaltijden); is het wonder dat de vreemde godsdienst dier minderheid langzamerhand weer geresorbeerd werd door de oude Alifoersche zeden? De missionarissen hadden er niet lang genoeg mogen arbeiden om die Alifoeren, toch al niet zoo vast van karakter, in staat te stellen hun leermeesters en leiders te kunnen missen.

Maar dat is toch geen reden, om die streken geheel uit te sluiten van den lof, door een protestantsch geleerde aan de Portugeesche missiën in onzen archipel toegezwaid met de woorden, dat zij «misschien de schoonste bladzijde [vormen] in de gedenkrollen der nieuwe Roomsche kerk». ¹⁾

II.

De nieuwere Missie.

De hervatting der katholieke missie in de Minahasa dateert van 1868. De geschiedenis van deze zaak, noodeloos vertroebeld, komt hierop neer. ²⁾

Het was reeds jarenlang voorgekomen, dat Manadoneesche militairen op Java en elders tot den katholieken godsdienst overgingen; ³⁾ zoo bijv. alléén in 1861 te Semarang 43 en vele anderen te Ambarawa en elders. Teruggekeerd naar hun land vonden zij daar geen geestelijke hulp volgens hunne behoefte. De Regeering heeft altijd min of meer erkend, wat sommige

¹⁾ Opmerkingen over de Bronnen voor de Beoefening der Kerkgeschiedenis in Ned. Oost-Indië door H. C. Millies; bl. 19.

²⁾ Zie hiervoor v. d. Velden. De R. K. Missie in Ned. O.-Indië blz. 176 vlgg. Berichten uit N. O.-Indië 1893 I blz. 10—13. — Vergelijk Dr. E. F. Kruijf. Gesch. v/h. Ned. Zend. Genootschap, blz. 407 vlgg., wiens verhaal bijna doorgaans onjuist is; zie bijv. zijne voorstelling als werden vóór 1868 jaarlijks één en allengs twee dienstreizen gedaan.

³⁾ Dat waren volstrekt niet allen protestanten, gelijk velen het doen voorkomen. Vele Manadoneezen, als heidenen naar Java vertrokken, werden daar christen, katholiek of protestant.

Residenten van Manado nooit, andere slechts vaag inzagen; en wat Resident Jellesma helaas eerst in 1903, na afloop zijner 20-jarige bestuurswerkzaamheid in de Minahasa, aldus formuleerde: «de $\pm$ 5000 Roomschen, die thans in de Minahasa zijn [destijds was dat getal mogelijk juist, maar 't aantal doet niet terzake] hebben recht op voorziening in hunne kerkelijke behoeften». ¹⁾

Op aanvraag van Mgr. P. M. Vrancken, destijds Apost. Vicaris van Batavia, werd daarom bij Gouv. Besluit dd. 27 Nov. 1851 N°. 21, (uitgebreid 14 Aug. 1852, N°. 2) toestemming verleend tot eene dienstreis naar Selébès en onderhoorigheden, de Moluksche Eilanden en de Residentie Timor. Pastoor Caspar de Hessele werd voor die reis aangewezen en landde in het begin van 1853 in de Minahasa. Hij bevond, dat het getal katholieken aldaar nog al talrijk was. Maar hem werd niet toegestaan, hun zijn geestelijke zorgen te wijden: hij mocht alleen een rit te paard doen onder geleide der Zendelingen.

Den 8^{en} April 1853 verliet Past. de Hessele Manado weder en den 9^{en} vertrok hij van Kema naar Makasser, vanwaar hij Mgr. Vrancken den raad gaf, ten spoedigste één of twee Missionarissen naar Selébès en de Molukken te zenden. Hier kwam voorloopig echter niets van, de Minahasasche katholieken bleven van geestelijke hulp verstoken. Daarom verzocht een hunner, D. Mandagi uit Langowan, in 't begin van 1868 aan Mgr. Vrancken, een pastoor naar de Minahasa te zenden om de kinderen te doopen en verder dienstwerk te verrichten. Omstreeks dienzelfden tijd ontving Z. D. H. een dergelijken brief van den Militairen commandant van Amboina, hem verzoekende een pastoor naar de Molukken te zenden, opdat de vele R. K. militairen hunne godsdienstplichten zouden kunnen vervullen. Op Mgr. Vrancken's daarop gedane aanvraag werd door de Regeering gunstig beschikt bij Gouv. Besl. d.d. 1 Mei 1868. Met goedvinden der Regeering werd Pastoor J. de Vries met deze dienstreis belast. Hij ontving van Mgr. Vrancken de opdracht, niet alleen zijne geestelijke zorg aan de katholieken te wijden, maar ook hun getal na te gaan en te overwegen of en waar er een vaste statie behoorde te worden opgericht.

¹⁾ De Minahasa en eenige andere streken der Res. Manado door E. J. Jellesma blz. 168. Amsterdam 1903.

Pastoor de Vries verbleef bijna twee maanden in de Minahasa (begin Sept.—1 Nov. 1868), zocht de verspreide katholieken op, liet hen tot de H. Sacramenten naderen, onderrichtte hen, en diende 254 doopsels toe. Onder die gedoopten waren niet weinig heidenen en ook pl. m. 200 kinderen van protestantsche ouders. Sommige dezer wilden hunne kinderen niet door de zendelingen, wel door den R. K. priester gedoopt hebben; andere hadden «er weinig kans op... hunne kinderen door de zendelingen gedoopt te zien». ¹⁾ Past. de Vries meende het Doopsel niet te kunnen weigeren aan hen, bij wie voldoende zekerheid bestond, dat zij katholiek zouden blijven. Naar aanleiding hiervan gingen klachten over Past. de Vries en petitie's uit de Minahasa naar den G. G., destijds Mr. Pieter Mijer; het Bestuur van het Zendelinggenootschap in Nederland wendde zich tot den Minister van Koloniën, alles beoogende «het niet toelaten der Roomsche Missie alhier».

De G. G. verklaarde aan Mgr. Vrancken toen deze hem verzocht kennis te mogen nemen van de officieele stukken, dat hij over het voorgevallene zeer ontevreden was. De Minister van Koloniën antwoordde: «Dat door de Regeering geen grenzen getrokken waren ten aanzien van het werk der verschillende zendelinggenootschappen en dat de G. G. ongetwijfeld overwegen zou, wat hem te doen stond.» Het Opperbestuur der Prot. kerken in Indië oordeelde zelfs niet ten nadeele van de gewraakte missie-reis. Ja, in de protestantsche kerk, of diaconieraad van Batavia, waar het gebeurde werd besproken, verklaarde Dominee J. Th. Schuurman, dat wanneer de tegenwoordigheid en het werken van den Pastoor zooveel ontevredenheid had gewekt, daaruit af te leiden was, dat de toestand der missie aldaar ellendig moest zijn; en dat alles, wat daar gebeurd was bij de reis van den

¹⁾ Kruijf. Geschiedenis van 't Nederl. Zend. Genootsch. blz. 408. Redenen daarvan waren: „omdat de ouders in ongehuwden staat bleven voortleven, of nalatig bleven in het ter schole zenden hunner oudere kinderen, of ook wel de onderlinge bijeenkomsten verwaarloosden.” H. Rooker Mededeelingen van het N. Z. Gen. 39^e jaargang 1895 blz. 159. Of dat voldoende redenen zijn, om het doopsel te weigeren aan kinderen van Christen ouders, wien geleerd wordt, dat het doopsel door Christus onmisbaar wordt genoemd ter zaligheid, laat ik ieder te beoordeelen; volgens ons katholieken zeker niet. En men bedenke daarbij, dat toen en ook nog veel later de zendelingen een naar de oude „adat” (volksgebruik) geldig gesloten huwelijk niet als zoodanig erkenden.

pastoor, niet zoozeer aan hem als aan de Zendelingen was toe te schrijven, die hunne plichten niet hadden waargenomen.

Zoo kon Mgr. Vrancken dan ook 18 Febr. 1869 aan Pastoor de Vries schrijven: «Dat Z. E. de G. G. [hem] zooeven door den Alg. Secretaris in persoon [had] doen berichten, dat gij van de Minahasasche peccadillen ontslagen zijt.»

De volgende dienstreis in de Minahasa in 1873 deed Past. George Metz, die weinig reden tot klagen gaf.¹⁾ Van toen af geschiedde jaarlijks een dienstreis door Past. Joannes van Meurs, die de Missie organiseerde, inlandsche onderwijzers en hulpleeraars aanstelde, en op 9 dienstreizen 2875 doopsels toediende, zoowel aan volwassen heidenen en protestanten als aan kinderen. Hadde hij vrij kunnen werken, dan waren er duizenden méér katholiek geworden. Maar hij stuitte op allerlei moeilijkheden, tegenwerking, vreesaanjaging van het volk.

Zeker tengevolge van de actie, door de Zendingsconferentie van 22 Dec. 1874 bij G. G. Loudon, en door de jaarvergadering van '76 en '77 bij den Minister van Koloniën Alting Mees uitgeoefend, om de Pastoors, die in de Minahasa dienstreizen deden, geen vrijheid tot missionair werk te geven, deelde de G. G. in 1880 bij het toestaan der jaarlijke dienstreis mede, dat verdere pogingen der Roomsche-Katholieke geestelijkheid om bekeeringen te maken, althans in den eersten tijd niet mochten worden toegelaten. De Apost. Vicaris Mgr. A. C. Claessens,²⁾ betuigde aan den G. G. van Lansberge 28 Juni 1880 zijn smartelijke verwondering over deze plotselinge en onbillijke restrictie, maar ontving ten antwoord (14 Juli 1880), dat de ondervinding aan de Regeering de overtuiging had geschonken, dat verdere pogingen der R. K. geestelijken om bekeeringen te maken, aanleiding zouden geven tot ongerechtigheden.³⁾ Maar de ondervinding bewees juist het tegendeel: uit ondervinding kon dus die overtuiging niet zijn voortgesproten. Dan, de restrictie bleef bestaan; ja, toen bij G. B. d.d. 10 Maart 1882 aan de R. K. geestelijken telken jare twee dienstreizen op 's Lands kosten in de residentie Manado werden toegestaan, werd als voorwaarde

¹⁾ Kruijf blz. 409.

²⁾ Destijds was hij nog geen Aartsbisschop van Sirace (oef. Kruijf, o. c. 409); deze benoeming is van 4 Jan. 1884.

³⁾ Vergelijk Kruijf 409.

gesteld, dat de Pastoor «zijn werking overigens zal beperken tot het werk der bekeering tot het Christendom van de aldaar gevestigde heidensche en mohammedaansche bevolking, en zich bepaaldelijk zal onthouden van het aanwenden van pogingen om inlanders, die reeds tot een ander christelijk kerkgenootschap behooren, of hunne vrouwen en kinderen, voor het R. Katholieke te winnen».

Als men nu weet, hoe weinig directe pogingen een katholiek missionaris in de Minahasa kan aanwenden, om andersdenkenden te winnen, hoe weinig directe propaganda hij voeren kan, — zoodat degenen, die niet uit eigen beweging tot hem komen, eo ipso buiten zijn invloed staan — dan begrijpt men ook, dat dit gedeelte van het verbod niet veel beteekende; wél het verbod om kinderen van andersdenkenden te doopen. Deze beperking nam Past. van Meurs steeds in acht, tot ontevredenheid van velen; zelfs liet hij de katholieke ouders vóór het doopen hunner kinderen nog onder getuigen verklaren, dat het hunne eigen kinderen waren. Maar als een protestant schriftelijk voor getuigen verklaard had, geheel uit vrije beweging katholiek te willen worden, dus zonder eenige daartoe aangewende poging van de zijde des Pastoors, dan meende Past. van Meurs zoo iemand wel te kunnen aannemen.¹⁾

Zoo had hij er 14 gedoopt in Juni 1882. Maar de Res. van Manado meende, dat hij hiermede tegen het Gouv. Besl. had gehandeld en zond hem order, terstond zijne dienstreis te staken en naar Manado terug te keeren. De Pastoor protesteerde bij den Resident, maar zonder gevolg. Hij mocht de maand, die hij nog op de boot naar Java moest wachten, enkel te Manado doorbrengen en wel onder de inlanders werken, maar niet doopen.

¹⁾ Toch leest men bij Kruijf, o.c. 410—411, dat Rome slim genoeg was, Evangelische Christenen gelegenheid te geven heimelijk over te gaan: onmondigen werden van de ouders geroofd en gedoopt. Deze en dergelijke beschuldigingen, herhaaldelijk bij 't Gouvernement voorgebracht, zijn altijd ongegrond bevonden. Andere beschuldigingen t. a. p. bijeen gebracht, bewijzen enkel's schrijvers onbekendheid met de Kath. leer. Als iemand katholiek wordt, beneemt hij zich daardoor de mogelijkheid, zijn huwelijk ontbonden te zien; en dit was en is dikwijls het beletsel voor den Katholieken Doop in de Minahasa. Wat dan te denken van het sprookje, dat protestanten verlokten zouden zijn om zich door den Pastoor te laten doopen met het vooruitzicht op echtscheiding? Dergelijke praatjes worden zeker niet door de katholieken in omloop gebracht.

Toch had hij vòòr 's Residents ingrijpen op deze reis nog 258 doopsels toegediend, terwijl 300 catechumenen het doopsel verlangden. Hij nam een rekest aan den G. G. mee, onderteekend door 500 katholieken, terwijl brieven van protest tegen de aantijgingen naar den Resident en den Bisschop gingen.

De G. G. T. 's Jacob schijnt de meening van Past. van Meurs te hebben gedeeld. Immers toen in 't begin van 1883 de zaak door Mgr. met den G. G. werd besproken, wenschte deze een *modus vivendi* te vinden en stelde daarom zelf voor, dat de protestanten in de Minahasa, die tot de Roomsche Katholieke kerk wilden overgaan, eerst een openbare daad zouden stellen waardoor zij ophielden protestant te zijn; of door een schriftelijke verklaring, (juist wat Past. van Meurs had verlangd) of door abjuratie, of op andere wijze; «dan zijn ze niet meer protestant en houdt bij mij alle bezwaar op.» Mgr. nam dien voorslag aan, en zoo kwam het zgn. Briefjesbesluit tot stand (G. B. 14 Juni 1883), volgens hetwelk ieder inlandsch christen in de Res. Manado, Ternate en Amboina, die zijn kerkgenootschap wil verlaten, «daarvan in tegenwoordigheid van twee getuigen kennis moet geven aan den geestelijke van zijn kerkgenootschap, met verklaring, dat hij dit doet uit eigen beweging en zonder aanzoek, zullende van die verklaring aanstonds en kosteloos een schriftelijk bewijs door den geestelijke, die haar ontvangt, worden gegeven, en geen inlandsche christenen zullen zonder dat bewijs in een ander christelijk kerkgenootschap worden opgenomen». Dat het door mij gespacieerde gedeelte van dezen maatregel verbittering moest wekken, bijzonder als er veel gebruik van werd gemaakt (in Tomohon moest de zendeling op één dag 60 van die bewijzen afgeven), begrijpt iedereen. Hier tegen bracht Mgr. Claessens dan ook bij de Regeering ernstige bedenkingen in, onder datum 8 Febr. 1884. maar het Briefjesbesluit werd pas in 1886 opgeheven, onder G.G. Otto van Rees, toen vergunning werd verleend tot vestiging van een Pastoor in Manado.

Intusschen had Past. le Cocq d'Armandville in 1883 en 1884 met zeer groot succes nog een dienstreis gedaan en Past. Bern. J. J. Mutsaers in 1885. Daarna kon laatstgenoemde zich in Juni 1886 als eerste Pastoor in de Minahasa vestigen, hiertoe gemachtigd door G. B. d.d. 26 April 1886 N°. 4, waarbij buiten bezwaar van den lande een nieuwe statie voor R. K. Geestelijken werd

opgericht, omvattende de res. Manado, Amboina en Tèrnate, met standplaats Manado.

Zoo was eindelijk aan de noodzakelijkheid en billijkheid voldaan, niettegenstaande, of misschien wel tengevolge der memorie d.d. 18 April 1884 van het Bestuur van het Zendelings-genootschap waarin, zeker als waarschuwing, werd gezegd: «Er heeft zich in het vorige jaar [1883] reeds het geval voorgedaan, dat een zendeling den Pastoor in tegenwoordigheid van een deel der bevolking openlijk bestreden heeft; wat kan het dan niet worden, wanneer de Protestanten, zoowel inlanders als Europeanen, het zich een plicht rekenen tegen Rome te getuigen?» De Minister van Koloniën, J. P. Sprenger van Eijk, wien eene Commissie bedoelde memorie ter overweging aanbood, werd er niet door overtuigd; hij verdedigde zelfs in de Tweede Kamer het Gouv. Besluit tot oprichting der R. K. statie te Manado met de woorden: «Alleen wanneer de protestantsche zending in de Minahasa een eigen terrein had gehad, zou er sprake van hebben kunnen zijn, om uit dat terrein een andere zending te weren. Maar duizenden inlanders in de Minahassa behooren tot de Kath. Kerk en de Prot. zending heeft er dus geen eigen terrein.» ¹⁾ Tegen deze verklaring is het Bestuur van het Zend. Gen. op 24 Januari 1887 nog met nadruk opgekomen, maar zonder gevolg. In heel deze zaak hebben de zendelingen over het hoofd gezien, dat hetgeen hun onaangenaam was, daarom nog niet onbillijk moest heeten; en dat men, om hun last te besparen, anderer grondwettige rechten niet mocht bekorten.

Intusschen stond nu een Pastoor te Manado, van waaruit hij de 5000 katholieken in de Minahasa moest bedienen. Eéns in het jaar deed hij op 's lands kosten eene dienstreis, die twee maanden duurde; verder bezocht hij de 34 katholieke gemeenten, naar reden harer belangrijkheid, twee tot zevenmaal per jaar. Als men daarbij bedenkt, dat hij ook nog jaarlijks een reis van 6 of 7 weken moest doen naar Tèrnate, Amboina en Banda, dan ziet men terstond in dat het zoo niet kon blijven. Vooral de parochie Tomohon en omstreken had zich zoozeer uitgebreid, ²⁾

¹⁾ Op dit standpunt stond de Reg. in deze kwestie van het begin af (zie boven) en ook nog later ten opzichte van andere streken. Zie Kol.-Versl. 1886, '89, 90.

²⁾ In 1890 telde Tomohon 900, de daarbij aansluitende dorpen Sarongsong en Kakaskassen 600 katholieken.

dat de Pastoor die plaatsen steeds dikwijlder bezoeken en er telkens langer verblijven moest.¹⁾ Past. van Meurs had daar reeds een huis gekocht; vandaar deed hij ook dikwijls tochten naar de in de buurt verspreide gemeenten. Ja zelfs deed Past. Mutsaers Zondags meestal te Tomohon dienst, omdat Manado toen nog slechts 150 inlandsche katholieken telde²⁾. Geen wonder dus, dat aan den tweeden Pastoor, die in Juni 1889 voor de Minahassa werd toegestaan, speciaal de zorg voor Tomohon en omstreken werd opgedragen. Deze aangelegenheid is oorzaak geweest van bitter geschrijf. Resident Jellesma³⁾ doet het zelfs voorkomen alsof de Pastoors, ja de Bisschop van Batavia zelf, wetens en willens onwettig daar eene statie hebben gesticht. Ziehier nu de feiten.

Reeds 29 Maart 1888 gaf Mgr. A. C. Claessens aan Past. B. Mutsaers te Manado de opdracht, om over het toelaten van een tweeden Pastoor in de Minahassa, wien dan Tomohon als standplaats zou worden aangewezen, te spreken met den Resident, die immers toch door de Regeering zou gehoord worden. Of deze bespreking nog heeft plaats gehad met Jhr. v. d. Wijck, die in hetzelfde jaar 1888 aftrad, is mij niet gebleken. Maar Res. M. C. E. Stakman, die in 1889 het bestuur aanvaardde, heeft, luidens eene aantekening in het archief van de Pastorie te Manado, aan Past. Mutsaers medegedeeld dat ZHEdG. tegen het verblijf van een Pastoor te Tomohon geen bezwaar had; in afwachting van de daartoe aangevraagde vergunning der Regeering. Dit nu schijnt door Mgr. Claessens, toen reeds zeer dikwijls lijdende⁴⁾, vergeten en verzuimd te zijn; er is althans in het archief niets over te vinden.

¹⁾ Dus niet, omdat daar het middelpunt van het prot. zendingswerk was, maar omdat daar steeds het grootste aantal katholieken zijn geweest, en van Tomohon uit vele andere dorpen het gemakkelijkst te bereiken zijn.

²⁾ Eerst in 1890 kreeg Manado een eigenlijk kerkje van 5½ op 7½ M.

De dienst geschiedde tot dan toe in het huis van een gepasporteerd militair.

³⁾ De Minahassa en eenige andere streken der Res. Manado door E. J. Jellesma. Amsterdam 1903.

⁴⁾ Dit lijden en de last der jaren noopten Mgr. Claessens, het voorloopig bestuur van 't Vicariaat 20 Juli 1892 aan Past. P. van Santen op te dragen, en 23 Mei '93 zijn ambt neder te leggen. Zijn opvolger Mgr. W. J. Staal nam het bestuur in Oct. '94 op zich en overleed reeds 30 Juni '97. Hij werd Sept. '99 door Mgr. E. S. Luyten opgevolgd. Al deze bestuurswisselingen in zoo korten tijd maken eenig verzuim in deze zaak begrijpelijk.

Toen dan ook in Juli 1889 de tweede pastoor, A. Bolsius, in de Minahasa kwam, ging deze, die toch door denzelfden Resident officieel als Hulp priester te Manado was erkend, terstond dóór naar Tomohon, dat hij tot middelpunt zijner werkzaamheid maakte, zoodat Past. Mutsaers, 27 Mei 1891 uit Manado schrijvende over de inwijding der nieuwe kerk te Tomohon, zeggen kon, dat Past. Bolsius daar gewoonlijk verbleef ¹⁾).

Toen deze in Jan. 1895, gedwongen door eene ernstige oogziekte, naar Holland was vertrokken, werd hij in November van hetzelfde jaar opgevolgd door Past. P. A. Wintjes, die wederom, na kort verblijf te Manado, den 27^{en} Nov. naar Tomohon ging, en die plaats en omstreken tot het voornaamste veld van zijn arbeid maakte. Reeds 15 Dec. daaropvolgende kon hij van daar aan Mgr. Staal schrijven: «Te Tondano heb ik mij gepresenteerd bij den Controleur Cambier, zoodat aan dezen eisch voldaan is» (Tomohon ligt nl. in de onderafdeeling Tondano).

Bij Res. Jellesma was hij nog niet geweest, daar ZHEdG. op dienstreis was. Dit wordt bevestigd door een brief van Res. Jellesma aan Mgr. Staal, Apost. Vicaris van Batavia, gedateerd Manado 22 Jan. 1896: «.... toen de boot hier arriveerde, was «ik op dienstreis. Daardoor heb ik de heeren Pastoors bij hunne «komst niet ontmoet. Er bestond echter geen reden, om den «Pastoor van Tomohon niet te vergunnen, zijn dienstwerk «al aanstonds te aanvaarden» ²⁾). Dit schrijft de Resident, die Past. Wintjes onlangs officieel had erkend als Hulp priester te Manado.

Toen eindelijk 7 Maart 1898 een derde Pastoor naar de Minahasa kwam, insgelijks als Hulp priester te Manado, ging deze, A. P. F. van Velsen, weder terstond naar Tomohon, zonder dat het Bestuur er aanmerking op maakte. Uit dit alles blijkt toch overvloedig, dat de Pastoors geen geheime listen gebruikten, en er gerust op waren, dat ook in het oog van het Gewestelijk Bestuur hun verblijf te Tomohon niet onwettig was, waarvoor zij reden te over hadden.

¹⁾ Berichten uit N. O. I. 1892 blz. 44.

²⁾ Archief v. h. Apost. Vicariaat van Batavia; copie verstrekt door Mgr. E. S. Luypen. — Brieven, documenten en andere gegevens, welke herkomst niet aangegeven of vanzelf bekend is, zijn mij bekend uit het archief v. h. Apost. Vic. v. Batavia en van de Pastorie te Manado, of door schriftelijke of door mondelinge mededeeling der betrokken personen.

Overigens was het hun goed recht, op hunne dienstreizen zoo noodig langeren tijd te vertoeven te Tomohon, gelijk later ook geschiedde te Kembes, Taratara enz. Immers van hunne standplaats uit kunnen zij elk gedeelte van hun ressort zoo lang en zoo dikwijls bereizen, als zij dit voor den dienst noodig achten. Als het Gewest. Bestuur meende, dat de Pastoors van deze vrijheid een ruim gebruik maakten, dan had het er tegen kunnen optreden; dit is echter ruim 10 jaar lang niet geschied; integendeel het Bestuur erkende in zekere mate dat verblijf, door aan de Tomohonsche Pastoors hun belastingbiljetten door middel van den Controleur van Tondano, in wiens contrôle-afdeeling Tomohon ligt, te doen toekomen; zoodat Res. Jellesma dan ook zegt, dat er «ten deze door het Bestuur ongetwijfeld een verzuim gepleegd» is. ¹⁾

Voor al te Tomohon en omstreken was het dienstwerk overstelpend; geen wonder, dat die streek bijna voortdurend bereisd werd, waarbij Tomohon het middelpunt der administratie was. De dienstreizen op 's Lands kosten werden altijd aangevangen vanaf de hoofdplaats Manado, omdat dit de standplaats bleef, en de dienstreizen aldus en niet anders waren toegestaan: het is onbegrijpelijk, dat Res. Jellesma hieruit een bewijs van schuld-bewustzijn meent te kunnen distilleeren. ²⁾

De Pastoors zelf vonden den toestand minder gewenscht, en verzochten den Apost. Vicaris bij de Regeering vergunning aan te vragen tot oprichting van één of twee nieuwe standplaatsen. Omdat het tijdstip daartoe echter niet gunstig was, hetgeen ieder na lezing van hetgeen volgt zal moeten beamen, werd hiermede voorloopig gewacht, totdat Res. Jellesma de zaak bespoedigde. Wat naar zijn meening 10 jaar lang verzuimd was, trachtte hij omstreeks 1900 nog in te halen, en vroeg inlichtingen, niet eerst aan de Pastoors te Manado gestationeerd, maar onmiddellijk aan de Regeering; en deze wederom aan den Apost. Vicaris van Batavia, destijds Mgr. E. S. Luypen.

Deze zette in zijn antwoord van 19 Mei 1900 den toestand uiteen, waarbij hij erkende «dat zich in casu werkelijk eene onregelmatigheid voordoet» maar er tevens op wees, dat de toestand zich zoo geleidelijk uit de omstandigheden had ontwikkeld, «dat daarop tot nog toe, dus reeds ruim 10 jaren, de bijzondere

¹⁾ De Minahassa blz. 160.

²⁾ De Minahassa blz. 159.

aandacht is gevallen noch van [zijne] beide voorgangers [Mgr. Claessens en Mgr. Staal] noch ook van het Hoofd van Plaatselijk en Gewestelijk Bestuur te Tomohon en Manado». De Regeering vermaande den Apost. Vicaris van Batavia te zorgen, dat zoo iets niet meer voorkwam; maar tevens willigde zij diens verzoek in om den bestaanden toestand te wettigen, en noodigde den Res. van Manado uit (14 Dec. 1901) om twee Pastoors te erkennen als Hulp priesters te Tomohon, hetgeen geschiedde bij Res. Besluit van 14 Jan. 1902.

Een nieuwe hulp gewerd de Missie den 18^{en} Juli 1898; toen landden te Manado de eerste zes Geestelijke Zusters (van het Gezelschap J. M. J. van 's-Bosch) en vestigden zich ook te Tomohon om aldaar een Inl. meisjesschool te openen. Dit was geschied met medeweten en mondelinge goedkeuring van den toenmaligen Directeur van O. E. en N. Maar het Gewest. Bestuur in de Minahasa dacht er anders over. Toen de Pastoor van Manado bij schrijven van 29 Juli 1898, zooals gebruikelijk, aan den Res. van Manado E. J. Jellesma vergunning vroeg tot oprichting eener R. K. Zustersschool te Tomohon ¹⁾, volgde 8 Aug. 1898 de mededeeling, dat naar de meening van ZHEdG. plaatselijke omstandigheden er zich tegen verzetten, en dus niet gunstig op dat verzoek kon worden beschikt; zullende echter van een en ander mededeeling worden gedaan aan den G.G. van N. I. ter nadere beschikking.

Ondertusschen ging de Provicaris van Batavia, Pastoor Wenneker, 27 Maart 1899 op audientie bij den G.G. Van der Wijck, om de zaak te bespreken. Er kwam geen beslissing.

Een rekest van den nieuwen Apost. Vicaris van Batavia Mgr. E. S. Luypen van 17 Oct. 1899 aan den nieuwen G. G. Rooseboom bleef onbeantwoord, totdat op een herhaald verzoek van den Bisschop (3 Dec. 1900) eindelijk op 3 Oct. 1902 het antwoord kwam, dat aan den Res. van Manado was opgedragen eene beschikking ter zake te nemen. Ook een uitvoerig schrijven van den Apost. Vicaris aan den Minister van Koloniën (1 Febr. 1903

¹⁾ 't Is dus niet juist, dat het H. v. G. B. te Manado alleen maar eene plotselinge kennisgeving ontving, dat er zes geestelijke zusters waren aangekomen, die zich te Tomohon zouden wijden aan het onderwijs voor Roomsche kinderen (Jellesma. De Minahassa blz. 161). Zulk een kennisgeving was geheel onnoodig.

Nº. 281) sorteerde, geen practisch effect. Intusschen had deze zaak nog aanleiding gegeven tot interpellaties in de beide Kamers der St. Generaal, waarop de Minister een onderzoek had beloofd.¹⁾

En toen dan, na dat alles, de Res. van Manado, aan wien door de Regeering was opgedragen naar bevinden van omstandigheden een beslissing te nemen, eindelijk na 4 jaar tot een besluit kwam, beschikte hij den 27 November afwijzend op het verzoek van den Pastoor van Manado. De considerans van dit stuk beslaat bijna 3 folio bladzijden, waarvan de korte inhoud²⁾ deze is: De opening dier school zou tengevolge hebben, dat vele protestantsche ouders of hunne kinderen ongetwijfeld zouden overgaan tot het Katholicisme, en wel om onvoldoende redenen; de school zou, «al dan niet volgens de bedoeling der oprichters een middel van propaganda blijken voor de R. K. Kerk», en dat nog wel te Tomohon, «zijnde die plaats steeds geweest het «middenpunt van werkzaamheid van het protestantisme in deze «streken»; terwijl er toch «ernstig gewaakt dient te worden dat «geloofspropaganda geen grootere afmetingen aanneemt» en deze zelfs «ten sterkste tegengegaan moet worden in het belang der

¹⁾ In Juli 1902 verzekerde de Minister van Kol. dat Z.Ex. aan den G.G. zou meedeelen, dat ingevolge de ordonnantie 1880 Staatsblad Nº. 201 geen andere redenen mogen gelden voor onthouding van de toestemming tot het geven van onderwijs, dan de onbetrouwbaarheid op moreel gebied van de personen, die toestemming vragen. Daar hiervan bij de Eerw. Zusters geen sprake kon zijn, was de Minister van oordeel dat de toestemming moet gegeven worden. In Nov. 1903 vreesde Z. Ex. weer ernstige moeilijkheden van de opening dier Zusterschool te Tomohon, daar die school onbewust een fameux propagandamiddel zou blijven (Z. Ex. had intusschen zeker de considerantia van Res. Jellesma gelezen) en wenschte, dat de Zusters elders schoolonderwijs zouden gaan geven op Sumatra of Borneo!

²⁾ Zie het geheele stuk bij A. v. d. Velden: *Gesch. der R. K. Missie in N. O. I. Bijlage XVII.*

De G. G. kon zich geenszins vereenigen met het meerendeel der overwegingen van het weigeringsbesluit, en had den Res. daaromtrent dan ook het noodige opgemerkt; maar meende toch in 't belang van orde en rust het verzoek om opening dier school niet te kunnen toestaan. Aldus Jan. 1903 als antwoord op een desbetreffende vraag van den Apost. Vicaris van Batavia. Omtrent dat voorgewende gevaar voor verstoring van de orde en rust zij hier eens voor al gezegd, dat deze nooit op drijven of door opruiing van katholieken is voorgekomen. Mgr. Claessens en zijne opvolgers hebben van 1868 af er bij de Reg. steeds op aangedrongen de feiten te mogen vernemen, waaruit zulk aanstichten gebleken zou zijn; steeds bleef de Regeering 't antwoord op die vraag schuldig.

openbare orde en rust.» Veel van dit alles schijnt ons geheel buiten de bemoeienis van het Bestuur te liggen.

Dat er te Tomohon alleen omstreeks 1000 katholieken waren, en in het aansluitende Sarongsong en Kakaskassen nog 650, wordt niet geteld; noch dat de gemoederen der katholieken door deze weigering gekwetst moesten worden; alleen «dat de «gemoederen in protestantsche gemeenten beangstigd en in beroering gebracht zijn», legt bij Res. Jellesma gewicht in de schaal; misschien wel, omdat hij ook alleen van de protestanten «die opgeschrikt zijn door de meerdere krachtsontwikkeling der katholieken, voor ernstige conflicten vreest». Afgezien nog van het feit, dat deze vrees totaal ongegrond was; Res. Jellesma erkent zelf in 1903 dat, «de rust en de orde tot heden niet verstoord geworden zijn»; en dit is heden nog waar.

Intusschen bleef Res. Jellesma bezwaren hebben. Diens opvolger Res. van Geuns had in 1905 een mondigesprek met den Apost. Vicaris van Batavia, bij diens eerste Vormreis in de Minahasa, waarbij al zijne moeilijkheden werden opgelost. De Controleur van Tondano had reeds gunstig geadviseerd, en bij den Adjunct-Inspecteur van het Inlandsch Onderwijs Boes bestonden absoluut geen bezwaren; zoo beloofde de Resident nog in de volgende maand alle stukken aan de Reg. te zullen opzenden.

Begin 1906 echter was nog niets opgezonden. In Mei wendde de Apost. Vicaris van Batavia zich opnieuw tot den G. G.; een jaar later was op dit schrijven nog geen antwoord ingekomen. Derhalve richtte de Apost. Vicaris van Batavia opnieuw een dringend verzoek aan den G. G., om in deze zaak toch eindelijk een gunstige beslissing te nemen. Hierop kwam op 24 Aug. 1907 het antwoord, dat de beschikking wel niet lang meer op zich zou laten wachten.

En waarlijk, in Oct. 1907 kwam eindelijk de vergunning voor de EE. Zusters, om eene gewone inlandsche lagere school te openen in Tomohon, uitsluitend voor Kath. inlandsche meisjes; met de speciale bijvoeging in 't begeleidend schrijven «dat zoo de school of het onderwijs van karakter verandert, dit «aanleiding geeft de verleende vergunning in te trekken».

Op deze beperkte vergunning hadden de 6 EE. Zusters ruim 9 jaren moeten wachten! Intusschen hadden zij op het gebied van ziekenverpleging veel goeds verricht, hetgeen zij bleven uitoefenen ook nadat de school op 4 November 1907 geopend

was met 108 leerlingen. De school bloeide en gaf nooit aanleiding tot klachten, iets wat ieder had kunnen voorspellen, die den arbeid der EE. ZZ. op Java en elders onbevooroordeeld heeft beschouwd.

Terwijl de zaak nog hangende was, ontstond weer een andere kwestie. In 1897 zou de Apost. Vicaris van Batavia Mgr. W. J. Staal de Minahasa bezocht hebben; zelfs Res. Jellesma had tegen die voorgenomen reis geen bezwaar. In zijn boven reeds aangehaalden brief van 22 Jan. 1896 aan Mgr. Staal schreef ZHEdG. nog: «U denkt in April a. s. de Minahasa te komen bezoeken; ik verzeker U, dat U er geen spijt van zult hebben». Het werd echter Mei 1897 eer Mgr. Batavia verliet, om naar de Kei-eilanden en daarna naar de Minahasa te gaan. Helaas overleed ZDH. aan boord van het ss. «De Arend» op zijn terugreis van de Kei-eilanden, den 30sten Juni 1897. Toen de beide Pastoors van de Minahasa te Manado de boot waarmede de Bisschop verwacht werd, bestegen, om naar zij meenden ZDH. welkom te heeten, vernamen zij eerst het bericht van diens overlijden. Dubbel betreurenswaardig, wijl de katholieke bevolking nu zoolang zoude verstoken blijven van het bezoek eens Bisschops. Want toen een paar jaar later Mgr. E. S. Luypen bij de Reg. het verzoek indiende om een vormreis naar de Minahasa te doen, werd deze aanvraag geweigerd, al weder uit vrees, dat de verschijning van een katholiek Bisschop in de Minahasa de rust en de goede orde in gevaar zouden brengen; iets waarvoor kort geleden geen vrees bestond. Telken jare herhaalde aanvragen bleven vruchteloos, want de «bedenkingen deden zich, volgens bericht van den Resident nog onverzwakt gevoelen». Eveneens bleef de interpellatie over deze zaak in de beide Kamers der St.-Generaal zonder resultaat. Zelfs de dagbladen in Indië bepleitten uit het oogpunt van sociale rechtvaardigheid en gelijkheid het goed recht van den Bisschop.

Eindelijk werd 28 April 1905 onder verschillende restricties de vergunning verleend. Of de Bisschop verder mocht gaan dan de hoofdplaats Manado, zou afhangen van het verloop te dier plaatse, te beoordeelen door den Resident. Deze, S. J. M. van Geuns, gaf terstond verlof voor Tomohon en Woloan; maar verzocht de komst des Bisschops pas 14 dagen te voren bekend te maken en volgens den wensch van den G. G. «feestelijke

intochten of plechtigheden buiten de wanden [sic] der kerk" te vermijden. ¹⁾ En gelijk steeds, alle vrees voor verstoring van orde en rust bleek ongegrond; gedurende de geheele reis werd geen wanklank vernomen. Ongehinderd, zelfs vriendelijk ontvangen, reisde Z.D.H. de Minahasa rond en diende het H. Vormsel toe aan 1074 geloovigen. De tweede reis van den Bisschop in Juli 1909 had zonder eenig bezwaar plaats; alleen mocht Z.D.H. niet naar Tondano gaan. Bij die gelegenheid ontvingen 1000 personen het H. Vormsel. In 1914 en 1918 geschieden door den Apost. Vicaris opnieuw vormreizen, waarbij resp. 1986 en 1050 personen bevestigd werden en niet alleen geen vijandige gezindheid aan het licht kwam, maar eerder vriendelijke welwillendheid ook van de zijde der protestanten.

Intusschen waren voor de Kath. Missie in de Minahasa de tijden van den ergsten druk voorbij en begon er onder de Residenten van Geuns en J. van Hengel ook voor de katholieken aldaar gelijkberechtigtheid te bestaan. In 1905 (9 Febr.) werd het reeds in 1902 door den Apost. Vicaris van Batavia gedaan verzoek ²⁾ bewilligd, om den katholieken Inl. Hulpleeraars dezelfde maandelijksche bezoldiging uit 's Lands kas toe te kennen als den protestantschen; gelijke verhoogingen kregen de katholieke inlandsche hulpleeraars eerst in 1914, en over gelijk pensioen werd in 1920 nog gehandeld.

In Jan. 1905 kon te Woloan eene R. K. Kweekschool voor Inl. Onderwijzers worden geopend en bij G. B. d.d. 13 Oct. 1905 N°. 23 werd een Pastoor toegestaan zich daar te vestigen. Het onderwijs was altijd een voorwerp van bijzondere zorg geweest voor de Missie. In het journaal van hunne dienstreizen staat de tweede dag van de visitatie altijd afgezonderd voor de inspectie der school. De geldelijke offers, er voor gebracht, zouden ieder oningewijde verbazen. Past. A. van Velsen, die zich sedert 1899 bezig had gehouden met de verbetering van het gehalte der inlandsche onderwijzers, zag in 1904 als resultaat van zijn arbeid, 25 onderwijzers met gunstig gevolg het zoogenaamd subsidie-

¹⁾ Reeds in 1903 was de Minister van Koloniën van plan aan den G.G. te schrijven, dat de reis kon worden toegestaan, indien ze zonder publieke feestelijkheden konde geschieden.

²⁾ Tot uitvoering van het G. B. van 17 Nov. 1892 N°. 5, Staatsblad 246 dat tot dan toe voor de Minahasa een doode letter was gebleven.

examen afleggen. ¹⁾ Hij kon toen voor elf bijzondere kath. scholen eenig subsidie van het Gouvernement ontvangen; dat getal is later wat gestegen en het schommelt nu tusschen 18 en 21. ²⁾

Om echter de toekomstige onderwijzers eene degelijke opleiding en vorming te verzekeren, was er een kweekschool noodig. En zoo kwam na verschillende pogingen eindelijk de kweekschool te Woloan tot stand, waar 20 Minahasasche jongelingen met Gouvernmentssubsidie gedurende 4 jaren worden opgeleid. Vanaf 1910 kwamen daarbij eenige leerlingen van het eiland Flores (tot 1920 totaal 24), in 1920 eenige van de Kei-eilanden. Allengs werden er ook verscheidene betalende leerlingen opgenomen en eenige externen; zoodat de bevolking der kweekschool gemiddeld 25 leerlingen bedroeg. In 1907 werd voor de oprichting van het nieuwe gebouw de heusch niet overdadige subsidie van f 4500 verleend, waarvan de uitbetaling echter nog 5 jaar op zich deed wachten.

Daarbij nam het aantal katholieken gestadig toe en vermeerderde ook dat der katholieke gemeenten, zoodat méér pastoors dringend noodig waren. In 1906 werd het aantal R. K. geestelijken in de Minahasa met één vermeerderd en dus gebracht op 4, waartoe vroegere aanvragen vergeefs waren geweest. Einde 1908 werd een vijfde en in 1911 een zesde toegestaan; welke zich beiden te Woloan vestigden en zich vooral aan het onderwijs wijdden.

In 1909 verscheen het eerste nummer van een maleisch maandbladje «Gerédja Katholik» (De Katholieke Kerk) geheeten, uitgegeven door Past. A. van Velsen te Woloan; de titel openbaart duidelijk genoeg zijne bedoeling. Na eenigen tijd verscheen het met illustraties, en in 1910 met een bijlage «Iman dan 'Ilmoe» (Geloof en Wetenschap); deze bijlage was in 1920 tot een half dozijn brochures aangegroeid. In dit verband kan nog vermeld worden, dat door denzelfden Pastoor in 1910 de derde druk van een Maleisch zangboekje «Njanjian Serani» in het licht werd gegeven, terwijl in 1911 een beknopte en in 1917 een uitgebreide Maleische Catechismus van zijn hand verscheen ³⁾ en

¹⁾ In de jaren 1896—1899 waren reeds een viertal aspirant onderwijzers ter opleiding naar Java gezonden van wie er één aldaar overleed.

²⁾ Hier en elders heb ik het oog op den toestand der Missie bij mijn vertrek uit de Minahasa einde 1920, na een elfjarig verblijf aldaar.

³⁾ Zij zijn de vertaling van den in Nederland door alle katholieken gebruikten nieuwen Catechismus. Te voren (1900) was te Manado mede een boekje gedrukt „Pengadjaran Serani” of Christelijke Leer.

verder nog in 1914 een nieuw Maleisch gebedenboek «Pemimpin Serani» (Christelijke Gids of Handleiding voor den christen) in het licht werd gegeven. Voor de niet Maleisch sprekende katholieken had hij zich reeds verdienstelijk gemaakt door de uitgave (in 1913) van een door hem bewerkten catechismus ¹⁾ in het Tomboeloe, een der vier Minahasasche dialecten, dat het meest door de katholieken gesproken wordt.

Terwijl in deze richting de ontwikkeling rustig voortging, had op een ander punt nog een storing plaats, die aan de dagen van Resident Jellesma deed denken. Na voorloopige bespreking in April met den Resident J. van Hengel diende de Pastoor van Manado den 11^{en} Mei 1909 een rekest in met verzoek om ook te Manado eene Zustersschool op te richten; waarvoor de Res. gunstig gestemd was wegens de opvoedende kracht, welke van de leiding der E.E. zusters uitgaat. Den 16^{en} Juli ging dit rekest dóór naar Batavia met gunstig advies van het Gewestelijk Bestuur. In dit rekest werd vergunning gevraagd, te Manado op te richten eene Zustersstichting, welker hoofddoel zou zijn onderwijs en opvoeding te verschaffen aan de vrouwelijke inlandsche bevolking zonder onderscheid van godsdienstige gezindte; aan het gewone lageronderwijs zou eene voorbereidende of Fröbelschool verbonden worden; daarbij zouden nuttige vrouwelijke handwerken onderwezen en ook meer uitgebreid lageronderwijs verstrekt worden. Verder werd als doel opgegeven, bij gebleken wenschelijkheid ook aan Europeesche kinderen Fröbel- en ander onderwijs te geven en namiddaglessen in fraaie en nuttige handwerken, muziek en talen; eindelijk zouden de Zusters zich beschikbaar stellen voor de verpleging van Europeesche en Inlandsche zieken.

Het antwoord liet op zich wachten, ofschoon noch de Resident nog de Regeering eenig bezwaar had; de oorzaak der vertraging bleek te zijn, dat nog niet alle benoodigde stukken voor het tweede en derde gedeelte van het rekest omtrent Europeesch onderwijs en ziekenverpleging door de Missie waren overgelegd. Daarom werd den 13^{en} Dec. het rekest gesplitst, en een afzonderlijk verzoek ingediend om vergunning tot het geven van onderwijs aan inlanders alleen. Hierop kwam reeds den 15^{en} derzelfde

¹⁾ Oeng Kitab Toetoeroe Sarani Pinotot (Beknopte Christelijke Leering).

maand de officieele toestemming van den Res. van Manado. In Febr. 1910 werd begonnen met den bouw der school, die 21 Nov. 1911 werd ingewijd.

Den eersten November waren 6 EE. Zusters uit Holland aangekomen¹⁾; toen echter voor elk harer afzonderlijk de vergunning werd aangevraagd om Inl. onderwijs te geven, werd die door den inmiddels opgetreden nieuwen Resident Ph. van Marle geweigerd. Zij kregen slechts een toelatingsbewijs voor den tijd van 6 maanden! Het besluit, waarbij aan de Eerw. Overste der Zusters, Mère Wenceslas, vergunning gegeven werd om eene inrichting van onderwijs te openen, bleef bestaan, aldus deelde de Res. van Manado den 5^{en} Dec. officieel aan den Pastoor van Manado mede, maar de daarbij ook verleende vergunning om aan andersdenkende kinderen onderwijs te geven, zou worden ingetrokken; en de overige Zusters zouden geen vergunning krijgen tot het geven van onderwijs. Zoo wilde dus Resident v. Marle het door zijn ambtsvoorganger geslagen besluit, waarop vertrouwend 6 Eerw. Zusters uit Holland naar Manado waren gekomen, eene woning en eene school hadden gebouwd, langs indirecten weg te niet doen door de uitvoering er van onmogelijk te maken. Den 15^{en} Dec. kwam een schrijven van den Ass. Res. Secretaris houdende mededeeling, dat het geven van uitsluitend gewoon inlandsch lager onderwijs aan kath. inlandsche kinderen zou worden toegestaan, gelijk te Tomohon was vergund; dus geen Fröbel-, handwerk- en uitgebreid onderwijs of privaattlessen, wat juist voor Manado was aangevraagd en toegestaan door Res. van Hengel. En 't argument voor deze eigenaardige handelwijze was weer: 't zou katholieke «propaganda» zijn, en kwaad bloed zetten bij de protestantsche bevolking.

Den 6^{en} Januari kwam eindelijk 't officieele besluit van den Resident, reeds 15 Dec. geslagen, waarbij dan de EE. Zusters, gehoord haar mondeling (sic) verzoek, vergunning werd verleend, tot het geven van uitsluitend Inl. lager onderwijs aan Kath. Inl. kinderen te Manado en Tomohon²⁾; en wel zonder

¹⁾ Dit getal is in Nov. 1912, 1913 en 1921 telkens met 3 vermeerderd.

²⁾ De bijvoeging mondeling verzoek en te Tomohon had den volgende oorsprong. In een mondigesprek van 24 Nov. 1910 had de Res. den Pastoor van Manado aangeraden, voor de Eerw. Zusters aan te vragen vergunning tot het geven van onderwijs niet alleen te Manado maar ook te Tomohon;

eenige opgave van redenen, waarom aldus van 't oorspronkelijk toegestane werd afgeweken. De Adj. Inspecteur van het Inl. onderwijs B. J. Visscher was niet minder verwonderd over den inhoud van het besluit dan de vele voorname Inlanders en Inlandsche hoofden, alle andersdenkenden, die voor hunne kinderen reeds toelating op de Zustersschool hadden aangevraagd, en nu het plan vormden een gezamenlijk rekest in te dienen tot spoedige opening der school, volgens het vroegere plan.

De Pastoor van Manado schreef aan den Ass. Res. Secretaris om opheldering van dit schijnbaar misverstand, om opgave van de redenen der gedeeltelijke weigering, en mededeeling of de Resident genoeg zou nemen met een nieuw rekest. Als hierop geen antwoord inkwam, deelde de Pastoor den 17^{en} Jan. aan den Resident mede, dat hij de zaak had gesteld in handen van den Apost. Vicaris van Batavia. Deze handelde er over met den G.G. en den Minister van Koloniën, met dien gevolg, dat de Resident van Manado eindelijk besloot de gevraagde vergunning toch maar toe te staan. Den 11^{en} Juli kwam nu een verbeterd besluit, waarbij aan de Eerw. Zusters de voor Manado gevraagde vergunning werd verleend, zooals de Res. van Hengel bepaald had, «aangezien daaruit rechten kunnen worden ontleend».

Nu kon op 2 Jan. 1912 het eerste schooljaar beginnen met 159 leerlingen, terwijl de middagcursus terstond 34 leerlingen telde. Thans heeft de school, in 1919 in een nieuw, ruim en lichtig gebouw¹⁾ overgebracht, $\pm$ 400 leerlingen van allerlei landaard en godsdienst, terwijl op 't oogenblik dat ik dit schrijf, nog een M.U.L.O.-school aan de inrichting is toegevoegd.

Nog een laatste strijd voor de practische gelijkstelling der katholieke missie moest worden gevoerd in zake de subsidiëering der Zustersschool te Tomohon. Van den beginne hadden de Eerw. Zusters alleen vergunning gevraagd voor het geven van onderwijs aan Kath. meisjes, om zoo de vrees voor propaganda

omdat dan bij mogelijke overplaatsing der Eerw. Zusters niet opnieuw vergunning moest worden aangevraagd. De Pastoor keurde dit plan goed, niet vermoedende, dat de Res. daarvan gebruik zou maken, om het te Manado te geven onderwijs gelijk te maken aan hetgeen vroeger voor Tomohon was toegestaan, waar de behoeften geheel anders waren.

¹⁾ Naar zeer geprezen plannen van R. Schlechter, architect B. O. W.

te ontzenuwen. ¹⁾ Die beperkte vergunning hadden zij na 9 jaren wachten eindelijk gekregen; maar toen zij het volgend jaar Mei 1908 eene aanvraag indienden om de gewone subsidiëering der Inl. lagere school te ontvangen, volgde, na één jaar wachten, eene volstrekte weigering. De gesubsidiëerde scholen moeten toch voor alle kinderen open staan; nu heeft de Beheerster der Zustersschool te Tomohon alleen vergunning om Katholieke meisjes op te nemen; ergo . . . geen subsidie. Of de Zusters al antwoordden, dat die beperking haar was opgedrongen en zij volkomen bereid waren alle kinderen zonder onderscheid van gezindte aan te nemen, het mocht niet baten. Het kostte nog een paar rekestten, eer de toezegging (1911), nog 2 jaar eer de verleening (1913) en dan nog anderhalf jaar alvorens de eerste uitbetaling der subsidie ten bedrage van, zegge en schrijve, f 290.— kon volgen. Let wel, de uitzonderingsmaatregel, «alleen R. K. kinderen» bleef daarbij bestaan.

Intusschen was de subsidieregeling voor het bijzonder onderwijs in de Minahasa geheel veranderd. In de nieuwe ordonnantie werden alleen inlandsche onderwijzers voorzien en werd geen rekening gehouden met Europeesche kloosterzusters die onderwijs geven aan Inlanders. Jaren gingen voorbij met het ontwerpen van zoodanige wijzigingen als noodig waren, om in die gaping te voorzien; en toen stond nog in den weg het kwetsende, immers aan niemand dan de Eerw. Zusters opgelegde verbod, andersdenkende leerlingen op te nemen. De tijden waren gelukkig veranderd.

In een mondgesprek met de Eerw. Overste Z. Wenceslas, op 16 Nov. 1917, verklaarde Resident W. A. Kroon zich bereid de gewraakte beperking op te heffen; en werkelijk den 1sten Maart 1918 kwam eindelijk het besluit van den Res. van Manado, waarbij de Eerw. Zusters te Tomohon volledige vrijheid werd geschonken om Inl. onderwijs te geven. Op de subsidie-aanvragen die nu toch geen beletsel meer konden ontmoeten, is echter eerst in December 1919 gunstig beschikt.

Nog meer moeilijkheid heeft een rekest ondervonden om vergunning tot het geven van Hollandsche namiddaglessen voor Inl. kinderen van alle gezindten, waartoe de Zusters te Tomohon van alle kanten werden aangezocht. Deze vergunning, die ieder

¹⁾ Zie boven, hoe zij daartoe gedwongen waren.

eenigszins bekwaam persoon anders zonder moeite ontvangt, werd 8 dagen na de gedane aanvraag, 9 Aug. 1912, door Resident van Marle geweigerd aan Hollandsche onderwijzeressen, maar die Katholieke kloosterzusters waren. Op 't verzoek om opgave van redenen antwoordde Res. van Marle 3 Oct. 1912 N°. 6174, dat het verleen van vergunning noodwendig zou moeten leiden «tot toeneming der R. K. propaganda in het centrum van werkzaamheid der prot. zending in de Minahassa, en daarvan verstorning van orde en rust te vreezen is.»

De Eerw. Zusters namen daar natuurlijk geen vrede mee, en dienden een nieuw rekest in, waarop haar 31 Oct. 1912 werd geantwoord, dat de Res. met genoegen de verzekering gaf, «dat «noch van U [E. E. Zusters] noch van de R. K. kerk eenige verstorning van orde en rust te verwachten is»; maar dat toch «door mij verstorning van orde en rust geducht wordt»; en dat «de Res. daarom op grond der pertinente wettelijke voorschriften verplicht is, [die gevraagde vergunning] te weigeren». Op een nieuw rekest komt het antwoord van 21 Nov. 1912, dat de Regeering verzocht is, van hare inzichten ter zake te doen blijken! Terwijl deze maar niet bekend werden, vroeg de Eerw. Overste 27 Febr. 1914 om inlichtingen. Toen was de Res. bereid tot eene bespreking, waarbij alle bezwaren werden opgeheven; en ZHedG. den raad gaf, een nieuw verzoek in te dienen. Zoo ging 11 April het 6^e rekest naar Manado, en den 24^{en} April kwam eindelijk de vergunning. In Aug. 1914 begonnen de Hollandsche middaglessen met 17 leerlingen. *Tantae molis erat...*

Na nog vermeld te hebben dat de Eerw. Zusters te Tomohon in 1912 zonder eenigen Regeeringssteun nieuwe schoolgebouwen hebben opgericht net, frisch en licht, die modellen mogen heeten, en in 1916 een nieuw ziekenhuis, waarvoor in 1917 subsidie werd verleend¹⁾, en waarin gedurende de eerste 3 jaren 214 zieken werden verpleegd, terwijl in de dagelijksche apotheekuren ruim 54000 lijders zijn geholpen, is het voornaamste van deze stichting gezegd, welke niettegenstaande de velerlei moeilijkheden zooveel goeds heeft bewerkt, zoowel voor de protestante en andere, als voor de katholieke bewoners van Tomohon en omstreken, zonder dat ze ooit tot «verstorning van orde en rust aanleiding zijn geweest.»

¹⁾ Als hulpziekenhuis 1ste klas.

Hier kan nog worden vermeld, dat ook de Eerw. Zusters te Manado, hoewel haar de oprichting van een ziekenhuis nooit is toegestaan, tweemaal daags geneesmiddelen verstrekken aan wie zulks verlangen. Hetzelfde geschiedt door de Pastoors te Woloan, terwijl alle missionarissen op hunne dienstreizen velen met genees- en verbandmiddelen van nut zijn.

Tot besluit een overzicht der ontwikkeling van de laatste 20 jaren.

Materieel ging de missie vooruit door de oprichting in 1900 te Manado ¹⁾ van een nieuw kerkgebouw, bestaande uit een ijzeren geraamte 24×10 M. met gepleisterde bewanding, terwijl te Tomohon in 1902—03 een dergelijk kerkgebouw met muren van bergsteen werd opgericht, groot 42×13 M. Dit zijn de eenige ijzeren kerkgebouwen gebleven in de Minahasa. Verder werden op een dozijn plaatsen nieuwe schoolkerkjes gebouwd van hout, met houten of gepleisterde bewanding.

Het aantal scholen breidde zich uit tot 32, het aantal katholieken nam langzaam maar gestadig toe; en bij het vermeerderd aantal Pastoors kan op de vorming en leiding der gemeenten meer nadruk worden gelegd. De resultaten zijn, niettegenstaande jarenlange bemoeiijking, onder vele opzichten, niet onbevredigend te noemen. Men kan zeggen, dat de Minahasasche katholieken, wat betreft de Zondagsheiliging en den eerbied voor den eed, gunstig bij hunne overige landgenooten afsteken: insgelijks wat betreft den eerbied voor den huwelijksband, de losmaking van het oud-heidensche bijgeloof ²⁾, in één woord, persoonlijke godsdienstigheid en moraliteit. De grootere misdadigers, de processenbrouwers, de lastige burgers, zijn niet onder de katholieken te zoeken. Dit laatste is misschien ook eenigszins toe te schrijven aan de achteruitzetting, die zij lange jaren hebben verduurd; maar het blijft toch voor de Kath. missie een reden tot gewettigde voldoening.

Voor de protestantsche zending had zelfs de arbeid der kath. missie zijn nut, gelijk J. ten Hove, hulpprediker te Maoembi,

¹⁾ Door Past. Jac. Onel.

²⁾ Nieuwjaar 1919 werd in 't Christendorp L. een heidensche optocht gehouden „om den duivel te verdrijven”. Onder de honderden deelnemers was slechts één Katholiek; toch was de deelneming door het christen(?) dorps-hoofd bij bekkenslag bevolen.

schreef: «Ik geloof, dat voor de ontwikkeling der godsdienstige kennis onder onze gemeenten de Roomsche propaganda ook hare goede zijde heeft, en voor ons en ons personeel is zij een heilzame aansporing tot ijver» ¹⁾; en men kan er bijvoegen onder sommige opzichten ²⁾ een heilzame rem.

Wat de toekomst betreft: nu de arbeid der kath. missie door geen onwettige beperkingen meer verhinderd wordt, terwijl de door de ongunstige bestuurshouding ontstane vrees en vooroordeelen steeds meer afslijten, en de scheeve voorstellingen door de praktijk op haar waarde kunnen worden erkend, mag met grond worden verwacht, dat eenerzijds de bestaande gemeenten in hoedanigheid zullen vooruit gaan en anderzijds hare ontwikkeling onder Gods zegen zich aanhoudend zal ontplooien.

III.

De Apostolische Praefectuur van Celebes.

Sedert ik dit schreef, heeft eene voor de Kath. missie in de Minahassa hoogst gewichtige en hoopvolle gebeurtenis plaats gehad. Bij Apostolischen brief van 19 Nov. 1919, ³⁾ heeft Paus Benedictus XV het eiland Selébès en bijbehorende kleinere eilanden afgescheiden van het Apost. Vicariaat van Batavia, en verheven tot de Apostolische Praefectuur van Celebes, die tegelijk werd toevertrouwd aan de ijverige zorgen der Missionarissen van het H. Hart (van Tilburg), die ook in het Apost. Vicariaat van N. Guiné arbeiden. Spoedig volgde de benoeming van den HEerw. Pater Dr. Vesters tot Apost. Prefect der nieuwe Praefectuur. Daar zijn ZHE. op dat tijdstip nog in Brazilië werkzaam was, duurde het eenigen tijd, eer hij zijn nieuw arbeidsveld kon betreden. Donderdag 2 Sept. 1920 landde Mgr. Vesters met 2 nieuwe Missionarissen op zijn standplaats Manado, en werd door alle in de Minahasa aanwezige Pastoors plechtig ontvangen. Den daarop volgenden Dinsdag, 7 Sept., in de kerk te Tomohon, nam Mgr. Vesters officieel bezit van de Apostolische Praefectuur van Celebes, onder groote en feestelijke deelneming der Kath. bevolking.

¹⁾ Coolsma 611.

²⁾ Verg. Kruijff 482.

³⁾ Gepubliceerd in de *Acta Apostolicae Sedis* van 1 April 1920. Ann. XII vol. XII N° 4.

Spoedig reeds was Mgr. Vesters, die op de Philippijnen en in Brazilië zijn sporen had verdiend, en waren ook de hem vergezellende nieuwe Missionarissen voldoende op de hoogte van den toestand en de landstaal, zoodat in Oct. 1920 de helft der Missionarissen van de Sociëteit van Jezus de Minahasa konden verlaten. In April 1921 kwamen wederom 3 EE. PP. Missionarissen van het H. Hart zich bij hunne Ordebroeders in de Minahasa voegen, zoodat toen ook de laatste Jezuïeten Selébès konden ontruimen, dat veelbelovend arbeidsveld vol vertrouwen overlatend aan hunne opvolgers met de vurige wensch en bede, dat de Missie der Paters van het H. Hart op Selébès bloeie en groeië en de honderdvoudige vrucht voortbrengë, die hunne voorgangers niet ten volle hebben mogen zien rijpen.

Mgr. Vesters heeft slechts drie jaren zijn ijver en kracht aan de Praefectuur van Celebes mogen wijden; in 1923 werd ZHE. door Rome belast met het ambt van Apost. Vicaris der vroegere Duitsche kolonie van Nieuw-Pommeren. Als Apost. Praefect van Celebes werd hij opgevolgd door den H.Eerw. Pater Walter Panis, die in 1924 zijn ambt aanvaardde.¹⁾

Evenals hunne voorgangers, de Paters Jezuïeten, concentreerden ook de Missionarissen van het H. Hart hunne krachten op het onderwijs. En door uitbreiding van het getal der Priesters konden ook meer dan tot dusver de verschillende dorpen bezocht worden.

De kweekschool van Woloan werd omgevormd tot normaal-school en in den zomer 1924 overgeplaatst naar Tomohon. Daar werd ook gevestigd de Hollandsch-Inlandsche school voor jongens, die 1 Juli 1924 werd begonnen met 242 leerlingen, waarvan 141 internen. Tegelijkertijd werd te Manado met 180 leerlingen een aanvang gemaakt met een Hollandsch-Chineesche school.

In het najaar van 1924 kwamen op Manado aan de eerste Fraters van Tilburg, die thans ten getale van zes met de H.-I. school te Tomohon en de Holl.-Chin. school te Manado zijn belast.

Nog eene andere stichting, die van veel belang zal blijken te zijn voor deze Missie, kwam in 1924 tot stand, nl. een

¹⁾ Deze laatste bijzonderheden dank ik aan den Z.Eerw. Pater B. J. J. Visser M. S. C. te Tilburg. — Men zie verder: *Annalen van O. L. Vrouw v. h. H. Hart*; en *Almanak van O. L. Vrouw v. h. H. Hart*; *Uitgave van het Missiehuis te Tilburg*.

Noviciaat voor Inlandsche Zusters. Zes inlandsche meisjes begonnen 22 Juni 1924 hun proeftijd.

De hoofdstatie dezer Praefectuur met vaste residentie der Missionarissen zijn thans Manado, standplaats van den Apost. Prefect, Woloan, Tomohon en Makasser.

De laatste statistiek, over het jaar 1923, vermeldt: bijstaties 59 met 12.199 Inlandsche en 449 Europ. katholieken; 48 kerken en kapellen, 11 Priesters en 3 Broeders.

BIJLAGE I.

Totaal aantal katholieken in de Minahasa. (vijf-jaarlijksche perioden).

Jaar.	Aantal.
1893	4725
1898	5650
1903	6855
1908	8370
1913	9965
1818	10720
1919	11110

BIJLAGE II.

Particuliere katholieke scholen.

Jaar (jaarlijk- sche pe- rioden).	Gewone inlandsche lagere scholen						Leerlingen der Zusterscholen				
	Aantal scholen		inl. onderwijzers daaraan werkzaam.	Leerlingen			Tomohon.	Manado.			Totaal.
	totaal.	waarvan ge- subsidieerd.		jongens.	meisjes.	totaal.	inl. meisjes- school.	inl. meisjes- school.	H. I. en Fröbel- school.	namiddag- lessen.	
1893	14	0	14	320	130	450	—	—	—	—	—
1898	18	0	29	554	341	895	—	—	—	—	—
1903	25	20	52	635	448	1083	—	—	—	—	—
1908	30	22	49	807	439	1246	130	—	—	—	130
1913 ¹⁾	32	22	54	794	505	1299	105	44	142	24	317
1918	33	20	53	1086	711	1796	123	56	275	48	502
1919	—	—	—	—	—	—	130	30	309	40	509

¹⁾ Op 1 Januari 1913 trad de ordonnantie van 12 December 1912 in werking houdende nieuwe regelen tot toekenning van subsidiën aan particuliere Inlandsche scholen in de afdeeling Manado. Hiermede hangt samen de veranderde verhouding tusschen het aantal gesubsidieerde en niet-gesubsidieerde scholen, onderwijzers en leerlingen.

R. K. Kweekschool voor inlandsche

Aantal leerlingen

Onderwijzers te Woloan.

Jan. 1905—Jan. 1920.

Jaar.	Gesubsidieerde leerlingen		Kostgeld betalende.	Gratis toegelaten		Totaal.
	uit de Minahassa	van het eiland Flores.		externen	kost-leerlingen.	
1905	—	—	—	—	20	20
1906	—	—	—	—	16	16
1907	20	—	—	—	11	31
1908	20	—	—	—	15	35
1909	20	—	—	—	13	33
1910	20	—	—	—	10	37 ¹⁾
1911	20	—	—	—	10	37
1912	20	—	—	—	11	37
1913	20	2	7	2	7	43
1914	20	3	10	3	4	44
1915	20	5	10	5	—	42
1916	20	4	9	4	—	42
1917	20	5	11	5	—	45
1918	20	6	11	6	—	52
1919	20	3	14	3	—	48

Slaagden in				Afgeschreven wegens		Andere redenen.
eind-examen kweek school.	examen Gouv. hulp-onderwijzer.	examen kweekeling.	toelating tot werkzaamheid aan gesubsidieerde scholen.	overlijden.	ziekte.	
—	—	—	—	—	—	4
—	—	—	—	—	—	1
—	—	—	2	—	4	3
—	—	—	3	—	2	5
—	—	—	9	1	—	2
—	—	—	3	—	1	—
—	—	—	—	3	1	—
—	4	6	—	—	1	2
9	—	—	—	—	—	—
14	—	—	—	1	3	1
—	—	—	—	—	—	4
10	—	—	—	—	—	1
6	—	—	—	—	1	3
11	—	—	—	1	—	5
4	—	—	—	—	—	4
—	later 11 ²⁾	3	—	—	—	—
54	15	9	17	6	13	35

Totaal aantal toegelaten leerlingen 183, namelijk 155 leerlingen van het eiland Flores.

uit de Minahassa, waarvan 24 betalende en 10 externen; verder 28 leer-

¹⁾ Bij de volgende totalen zijn eenige leerlingen geteld, die niet den eigenlijken kweekschoolcursus volgen.

²⁾ Na reeds te zijn werkzaam gesteld behaalden nog 11 leerlingen het diploma v. Gouv. hulponderwijzer en 3 dat voor kweekeling.

BIJLAGE IV.

Ziekenhuis der E.E. Zusters van het Gezelschap J. M. J. te Tomohon.

Jaar.	Verpleegde zieken.	Verpleeg- dagen.	Geholpen in de apotheek- uren.
1910 ¹⁾	7	134	—
1911	20	426	—
1912	23	434	—
1913	26	456	—
1914	23	330	—
1915	29	578	—
1916	34	1059	— ³⁾
1917 ²⁾	40	968	23101
1918	90	1592	14556 ⁴⁾
1919	84	1812	16524 ⁴⁾

¹⁾ Slechts gedurende 2 maanden.

²⁾ Dit jaar werd het ziekenhuis vergroot en gesubsidieerd als hulpziekenhuis 1° klas.

³⁾ Vóór 1917 werd geen aantekening gehouden van het aantal patienten, dat altijd groot is geweest en steeds aangroeide.

⁴⁾ Wegens gebrek aan geneesmiddelen tengevolge van den wereldoorlog moest de hulpverlening beperkt worden.

ERRATA.

In het opstel «De Katholieke Kerk en hare Missie in de Minahasa» blz. 8 vgg., gelieve men de volgende drukfouten te verbeteren.

Op bladz.	9	eerste regel der (noot)	staat: Kaboruan,	lees: Kabaroean.
"	"	11 6 ^e regel van boven	" Saoe,	" Siaoe.
"	"	11 4 ^e " " beneden (noot)	" Babotehoe's	" Babontehoe's.
"	"	12 6 ^e " " " "	" Batetjina	" Batoetjina.
"	"	12 5 ^e " " " "	" Batatojiners	" Batatjiners.
"	"	15 8 ^e " " " (tekst)	" Portugeesche	" Spaansche.
"	"	25 16 ^e " " " (noot)	" Solans	" Solana.
"	"	25 12 ^e " " " "	" sinds 1662	" einde 1662.
"	"	33 5 ^e " " boven (tekst)	" 200 kinderen	" 100 kinderen.
"	"	33 6 ^e " " beneden " "	" kerk, of	" kerk- of.
"	"	34 6 ^e " " " " "	" ongerechtigheden	" ongeregelheden.
"	"	35 2 ^e " " " (noot)	" worden	" werden.
"	"	42 19 ^e " " " " "	" moet	" moest.
"	"	46 13 ^e " " boven (tekst)	" 25 leerlingen	" 50 leerlingen.
"	"	46 21 ^e " " " " "	" 1908	" 1909.
In Bijlage III	2 ^e	" " " " "	" Jan. 1905	" Febr. 1905.